

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ЕМОЦІЙНА ПРИВ'ЯЗАНІСТЬ ДО МАТЕРІ ЯК ЧИННИК
СТАНОВЛЕННЯ САМООЦІНКИ ДИТИНИ**

Виконала: студентка II курсу, групи
8.0539- з

спеціальності 053 Психологія

Манжос Валентина Олександрівна

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Железнякова Ю.В.

Рецензент: к.пед.н., доцент кафедри
психології Грединарова О.М.

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2020 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Манжос Валентини Олександрівни

1. Тема роботи _____ Емоційна прив'язаність до матері як чинник формування самооцінки дитини

керівник роботи Железнякова Ю.В. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «14» липня 2020 року № 4031-с

2. Строк подання студентом роботи _____ 25.12.2020 _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати стан розробки теми дослідження і розглянути теоретичні проблеми емоційної прив'язаності до матері й формування самооцінки в дітей дошкільного віку, провести діагностичне дослідження рівнів прив'язаності до матері як чинник формування самооцінки в дітей дошкільного віку, розробити програму психологічної корекції емоційної прив'язаності до матері як чинника формування самооцінки в дітей дошкільного віку.

5. Перелік графічного матеріалу 5 рисунків, 3 таблиці

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 1	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 2	Железнякова Ю.В., доцент		
Висновки	Железнякова Ю.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2020 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2020 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2020 р.	Виконано
4	Робота над другим, третім розділом	вересень-жовтень 2020 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2020 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2020 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2020 р.	Виконано

Студент _____ В.О. Манжос

Керівник роботи _____ Ю.В. Железнякова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 70 сторінок, 3 таблиць, 5 рисунків, 51 джерело, 5 додатків.

Об'єкт дослідження: емоційна прив'язаність до матері.

Предмет дослідження: емоційна прив'язаність до матері як чинник формування самооцінки дитини.

Мета роботи: проаналізувати емоційну прив'язаність до матері як чинника формування самооцінки дитини.

Гіпотеза дослідження: базується на припущенні, що рівень самооцінки в дітей дошкільного віку буде обумовлений прив'язаністю їх до матері.

Методи дослідження: У процесі дослідження використано комплекс теоретичних (аналіз, синтез, порівняння, систематизація) і емпіричних методів: тестування за допомогою таких методик «Проективна методика Н. Каплан задля визначення особливостей емоційної прив'язаності дитини до матері»; Методика «Сходінки» В. Г. Щур; «Адаптована методика дослідження міжособистісних взаємовідносин Р. Жилія»; Тест «Два будиночки»; проведення програми корекційно-розвиваючих вправ, статистичної обробки результатів дослідження.

Наукова новизна: полягає в визначеності необхідності застосування корекційно-розвиваючих занять з метою розвитку самооцінки в дітей дошкільного віку.

Галузь використання: навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади для дітей, дошкільні дитячі заклади.

**ДИТЯЧА ПРИВ'ЯЗАНІСТЬ ДО МАТЕРІ, ДИТЯЧА САМООЦІНКА,
ПСИХОКОРЕКЦІЯ.**

SUMMARY

Manjos V.O. Emotional attachment to the mother as a factor in the development of the child's self-esteem.

Qualifying work of the master: 70 pages, 3 tables, 5 figures, 51 sources, 5 appendices.

Object of research: emotional attachment to the mother.

Subject of research: emotional attachment to the mother is a factor in the formation of the child's self-esteem.

Purpose: to analyze the emotional attachment to the mother - a factor in the formation of the child's self-esteem.

Research hypothesis: based on the assumption that the level of self-esteem in preschool children will be due to attachment to the mother.

Research methods: In the course of research the complex of theoretical (analysis, synthesis, comparison, systematization) and empirical methods is used: testing by means of such techniques "Projective technique of N. Kaplan for definition of features of emotional attachment of the child to mother"; Methods "Steps" VG Rat; "Adapted methodology for the study of interpersonal relationships R. Gilles"; Test "Two houses"; conducting a program of correctional and developmental exercises, statistical processing of research results.

Scientific novelty: is to determine the need for the use of correctional and developmental classes - to develop self-esteem in preschool children.

Field of use: educational institutions, out-of-school educational institutions for children, preschool children's institutions.

Key words: children's attachment to the mother, children's self-assessment, psychocorrection.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ДО МАТЕРІ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ДИТИНИ	9
1.1. Поняття емоційної прив'язаності до матері та особливості її прояву у дітей дошкільного віку.....	9
1.2. Аналіз психологічних підходів до дослідження емоційної прив'язаності до матері	14
1.3. Структура самооцінки у дітей дошкільного віку.....	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ДИТИНИ.....	29
2.1. Характеристика етапів та вибірки дослідження.....	29
2.2. Опис методів та методик дослідження.....	30
2.3. Обґрунтування програми психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку.....	35
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ДО МАТЕРІ ТА САМООЦІНКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	44
3.1. Порівняльний психологічний аналіз емоційної прив'язаності до матері у дітей дошкільного віку.....	44
3.2. Взаємозв'язок емоційної прив'язаності до матері та самооцінки дітей дошкільного віку.....	50
3.3. Результати впровадження програми психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку.....	54
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми. Радикальні соціально-економічні зміни в Україні, необхідність розвитку зумовлюють актуальність знань про психологічні особливості поведінки дітей дошкільного віку і формування їхньої самооцінки. В умовах глобалізації сучасного освітнього простору питання емоційної прив'язаності до матері постає більше гостро. Разом зі тим, процес інтеграції в шкільний простір і формування самооцінки супроводжується низкою труднощів особистісного, соціального та культурного змісту саме в дошкільному віці. Як відомо, поява дитини тягне за собою трансформацію сімейної системи, різноманітні зміни життя родини, що може стати стресогенним чинником для матері (М. Хьюстон, В. Штребе). У цьому контексті на перший план виступає специфіка функціонування психологічного захисту матері й те, як це психічне утворення здійснює вплив на організацію її взаємодії з дитиною. Так само не достатньо науково вивченою залишається проблема взаємозв'язку рівня рефлексивного функціонування психіки матері й особливостей формування прив'язаності до неї дитини.

На даний час дослідження науковців спрямовані на зростання і накопичення знань про феномен прив'язаності і її впливу на процес ранньої соціалізації дитини, так само відзначається недостатня кількість емпіричних досліджень даного феномену й факторів, що впливають на його формування.

Одним з перших науковців, хто вивчав феномен прив'язаності був Дж. Боулбі. Потім дослідження у цій області продовжувала М. Ейнсворт, котра зробила значний внесок у розвиток науки. Вони характеризують прив'язаність як тісний емоційний зв'язок дитини і матері, котра надає дитині відчуття безпеки, близькості і надійних взаємовідносин.

Отже, актуальність проблеми, необхідність її теоретико-методологічного і емпіричного вивчення, а також соціальна значущість зумовили вибір теми

нашої магістерської роботи «Емоційна прив'язаність до матері як чинник формування самооцінки дитини».

Об'єкт дослідження: емоційна прив'язаність як психологічний феномен.

Предмет дослідження: емоційна прив'язаність до матері як чинник формування самооцінки дитини.

Мета дослідження: проаналізувати емоційну прив'язаність до матері як чинник формування самооцінки дитини.

Для досягнення поставленої мети потрібно було вирішити такі завдання:

– проаналізувати стан розробки теми дослідження і розглянути теоретичні проблеми емоційної прив'язаності до матері й формування самооцінки в дітей дошкільного віку;

– провести діагностичне дослідження рівнів прив'язаності до матері та її вплив на формування самооцінки в дітей дошкільного віку;

– розробити програму психологічної корекції емоційної прив'язаності до матері як чинника формування самооцінки в дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: базується на припущенні, що рівень самооцінки в дітей дошкільного віку буде обумовлений прив'язаністю їх до матері.

Теоретико-методологічна основа роботи. В методологічному плані робота опирається на дослідження теорії прив'язаності Дж. Боулбі, Г. Ньюфелда, М. Ейнсворт, М.А. Василенко. Поняття самооцінки в дітей дошкільного віку розглядаються у роботах Л.І. Божович, В.А. Горбачової, А.В. Захарової, М.І. Лісіної, В.С. Мухіної, Л.І. Уманець.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс теоретичних (аналіз, синтез, порівняння, систематизація) і емпіричних методів: тестування за допомогою таких методик «Проективна методика Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прив'язаності дитини до матері»; Методика «Сходишки» В. Г. Щур; «Адаптована методика дослідження міжособистісних взаємовідносин Р. Жилія»; Тест «Два будиночки»; проведення програми корекційно-розвиваючих вправ, статистичної обробки результатів дослідження.

Наукова новизна полягає у визначеності потреби застосування корекційно-розвиваючих занять з метою розвитку самооцінки в дітей дошкільного віку.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати і сформульовані рекомендації можуть бути використані в роботі практичних психологів ДНЗ, а також батьками дітей дошкільного віку.

Надійність та достовірність здобутих результатів і висновків забезпечується: науково-теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті, предмету та завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричного матеріалу.

Апробація результатів дослідження. Головні положення і результати дослідження доповідалися на:

Науково-практичній конференції «Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства» та Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку». Результатом участі у конференціях є публікація трьох тез доповідей: «Особливості прив'язаності до матері у дітей дошкільного віку», «Психологічні особливості формування самооцінки у дітей дошкільного віку», «Психологічний аналіз взаємозв'язку емоційної прив'язаності до матері та самооцінки дітей дошкільного віку».

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел 51 найменування. Загальний обсяг основного тексту 103 сторінки. Робота містить 5 рисунків, 3 таблиці та 5 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ДО МАТЕРІ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ДИТИНИ

1.1 Поняття емоційної прив'язаності до матері і особливості її прояву в дітей дошкільного віку

Діти приходять в цей світ вразливими і відкритими, готовими до пізнання. Сучасні молоді батьки мріють про гармонійний розвиток своєї дитини. Для вирішення цього питання потрібно максимально наблизитися до дитини, старатися зрозуміти її почуття і переживання. Навколишня дійсність для дитини ототожнюється з матір'ю, людиною, що забезпечує їй дорогоцінний зв'язок зі життям. Тривалий час науковці вважали, що цінність матері для дитини визначається перш за все її здатністю забезпечувати перші потреби малюка. Таким чином, немовля начебто відчуває міцний зв'язок з людиною, котра надає їй їжу – більше потрібну для її виживання. Прив'язаність вважалася вторинною потребою опісля первинної, наприклад, голоду [17, 23].

Хибність цієї думки довів Г. Гарлоу шляхом емпіричного дослідження. Він розлучив малят макаки з матір'ю, замінивши її дротяним макетом, оснащеним пляшечкою з харчуванням, і макетом зі м'якої тканини, проте без пляшечки. Якщо керуватися припущенням, що дитина прив'язується до матері, котра її годує, то малята макаки мали б надати перевагу дротяній «мамі», натомість вони майже всі пригорталися до м'якого макета. Водночас було помічено, що малята з «мамою», поводитися тривожніше і гірше розвивалися, ніж ті, про котрих піклувалися батьки. Тобто, дослідження підвело вчених до висновку, що, попри безумовну важливість первинних життєвих потреб для розвитку, є ще щось не менш значуще для її подальшого життя і здоров'я [17].

До принципового перегляду психоаналітичних уявлень про природу відносин матері і дитини призвели дослідження англійського психолога Дж. Боулбі, що вважається засновником учення під загальною назвою «Теорія прив'язаності» і цілого напрямку у психології. Він вважав прив'язаність первинною, вродженою поведінковою системою, що виникла в приматів в процесі природного відбору. Дж. Боулбі визначає прив'язаність як глибокий емоційний зв'язок з матір'ю, пошук контакту й близькості з нею, котрий надає беззахисній дитині потрібне відчуття безпеки [9, 38].

Емоційну прив'язаність вчені так само визначають як прагнення до емоційної близькості з іншою людиною та до збереження цієї близькості впродовж життя. Глибокі емоційні зв'язки із значущими людьми є основою життєвих сил для кожної людини. Проте для дітей – це життєво важлива потреба буквально, бо вона надає можливість розвиватися основі довіри до світу й позитивній самооцінці [12].

Запропонована в працях Дж. Боулбі і інших дослідників теорія прив'язаності дозволила інакше подивитися на поведінку немовлят і їх емоційні реакції. Якщо раніше дорослі сприймали плач малюка, залишеного на самоті, як вередування і спробу маніпулювати дорослими та разом з тим недооцінювали значення його усмішки, то наразі стає зрозумілим, що так дитина спілкується з дорослими, виражаючи свої найсильніші емоції. Плач для дитини – сигнал біди. Якщо малюк плаче, це означає, що йому чи боляче, чи дуже страшно й матір повинна негайно реагувати на потребу дитини. Іншим сигналом є усмішка малюка, що так само має роль прив'язаності: так він виражає любов до дорослих [9, 46].

Дж. Боулбі називає природу емоційної прив'язаності інстинктивною, вродженою. Емоційна прив'язаність дитини до матері формується завдяки активності систем керування поведінкою, в котрих прогнозованим результатом є близький емоційний контакт з нею. Прив'язаність забезпечує досягнення і збереження контакту з матір'ю, котрий задовольняє потребу дитини у безпеці. Поведінку емоційної прив'язаності розглядають як один із видів соціальної

поведінки, значення якої не менш важливе, ніж значення поведінки, пов'язаної із створенням пари чи батьківської поведінки [9].

Першим дослідником, що на практиці підтвердив теорію Дж. Боулбі, стала М. Ейнсворт. Вона розробила та застосувала метод дослідження прив'язаності, відомий як «ситуація з незнайомим дорослим». У межах дослідження, за дітьми з матерями і сторонніми людьми, спостерігали у незнайомій ситуації. При даному експерименті вимірювалася частота плачу дитини. Дослідження показало, що коли дитина була з мамою, вона пригорталася до неї, майже не звертаючи увагу на сторонніх людей. А найтривожніше почувалися самотні діти [18, 234].

Відповідно до досліджень М. Ейнсворт можна виокремити такі типи прив'язаності:

- надійна прив'язаність – дитина здійснює активну дослідницьку діяльність в незнайомих обставинах, використовуючи матір як «базу»; показує обережне, проте відверте ставлення до незнайомого дорослого, готовність до взаємодії з ним; виражає незадоволення в випадку відходу матері, проте швидко заспокоюється і радісно вітає її в разі повернення;

- уникливий тип прив'язаності – дитина грається, як правило, сама, не вступає в контакт зі матір'ю, пасивна у новій ситуації; пасивно чи занадто довірливо реагує на незнайому дорослу людину; не проявляє зовні незадоволеності з приводу короткотривалого розлучення з матір'ю й не радіє в випадку її повернення. В основі такої поведінки, ймовірно, – неусвідомлена установка дитини на очікування відторгнення з боку матері унаслідок її холодності та відсутності підтримання в повсякденному житті;

- в разі тривожно-амбівалентного типу прив'язаності дитина намагається повністю привернути до себе увагу матері у незнайомій ситуації, показує негативну емоційну реакцію у випадку наближення незнайомої дорослої людини, відчуває безпорадність й дезорієнтованість в разі відсутності матері, радість і агресію одночасно опісля її повернення. Поміж можливих

причин такої поведінки дитини – емоційна нестійкість матері та непослідовність її поведінки [18, 236].

Дитині, у якої не сформувалася емоційна прив'язаність, будуть притаманні:

1. страх, породжений невпевненістю в собі, комплекс неповноцінності, агресія;
2. несправедливі звинувачення, приниження;
3. нервові напруження, стреси;
4. самотність;
5. тотальна неуспішність [18].

Завжди втрачаючи зв'язки з близькими людьми, дитина втрачає також і здатність прив'язуватися. З даного приводу Дж. Боулбі відмітив, що позбавлені любові особистості використовують інших людей тільки в власних корисливих цілях, їм важко побудувати з іншою людиною люблячі, довірливі відносини [8, 18].

Послідовником Дж. Боулбі став Г. Ньюфелд, він визначав прив'язаність як лоно, у якому формується психологічне дозрівання. Воно виконує роль захисту від зовнішнього стресу і створює простір для формування особистості. Коли дитина досягає підліткового віку, у неї не виникає необхідності протистояти старшому поколінню, тому що вона має глибоку емоційну прив'язаність до матері, яка залишає дитині достатньо простору, аби вона могла стати окремою особистістю [32, 112].

Прив'язаність багато в чому залежить від поведінки матері. У дітей, чії потреби у любові та прийнятті не задовольняються матір'ю, уся внутрішня енергія іде на боротьбу з тривогою та на пристосування до пошуку емоційного тепла в умовах його «жорсткого дефіциту». Саме цими механізмами сталого розвитку сім'ї, її життєдіяльності є зміцнення або установа прив'язаності до матері і гарантування якості міжособистісних відносин дитини й матері. Теорія прив'язаності трансформувала також і уявлення про потреби дитини у її

розвитку. Адже стало зрозуміло, що неможливо говорити про потреби дитини окремо від людини, що дбає про її розвиток [32, 146].

Отже, за визначенням Дж. Боулбі прив'язаність – це глибокий емоційний зв'язок з матір'ю, пошук контакту й близькості з нею, котрий надає беззахисній дитині потрібне відчуття безпеки [9, с. 38]. Емоційну прив'язаність вчені також визначають як прагнення до емоційної близькості з іншою людиною та до збереження цієї близькості впродовж життя. Першим дослідником, що на практиці підтвердив теорію Дж. Боулбі, стала М. Ейнсворт. Вона розробила та застосувала метод дослідження прив'язаності, відомий як «ситуація з незнайомим дорослим» [18, 234]. Глибокі емоційні зв'язки із значущими людьми є основою життєвих сил для кожної людини. Проте для дітей – це життєво важлива потреба буквально, бо вона надає можливість розвивати основну довіру до світу й позитивну самооцінку.

Г. Ньюфелд визначав прив'язаність як лоно, у якому формується психологічне дозрівання. Воно виконує роль захисту від зовнішнього стресу і створює простір для формування особистості. Коли дитина досягає підліткового віку, у неї не виникає необхідності протистояти старшому поколінню, так як вона має глибоку емоційну прив'язаність до матері, котра залишає дитині достатньо простору, аби вона могла стати окремою особистістю [32, 112].

В залежності від типу прив'язаності до матері, особливості її прояву будуть відрізнятися, зокрема: діти з надійним типом прив'язаності здійснюють активну дослідницьку діяльність в незнайомих обставинах, використовуючи матір як «базу»; з унікаючим типом - пасивні у новій ситуації; пасивно чи занадто довірливо реагують на незнайому дорослу людину; в разі тривожно-амбівалентного типу діти демонструють негативну емоційну реакцію в випадку наближення незнайомої дорослої людини, відчувають безпорадність й дезорієнтованість в разі відсутності матері [18, 236].

1.2 Аналіз психологічних підходів до дослідження емоційної прив'язаності до матері

У вітчизняній психології традиційні підходи до вивчення розвитку дитячої психіки в процесі відносин з батьками ґрунтуються на культурно-історичній теорії психічного розвитку Л.С. Виготського і положеннях теорії діяльності О.М. Леонтьєва. Відповідно з ними дитина є соціальною істотою, котра потрапляє в світ дорослих з його культурно-історичними законами й реалізує у ньому активність в формі діяльності [35, 54].

Л.С. Виготський висунув ряд положень, сутність котрих зводиться до наступного: з самого народження дитина наділена безпосередніми, природними, біологічними формами й способами поведінки. Для того, аби вижити в умовах суспільного буття, вона повинна переходити до опосередкованих, штучних, вищих психічних функцій, що виникають в процесі культурного розвитку, якими володіє людина як особистість та носій соціально-зумовленої психіки. Даний перехід здійснюється в процесі цілеспрямованого, систематичного й правильно організованого виховання й навчання дитини. Соціалізація індивіда спочатку виникає як інтерпсихічний механізм його розвитку: дитина саме в процесі співпраці з дорослим засвоює усі задані культурою суспільства зразки поведінки й засоби пізнання. Згодом колективна форма шляхом інтеріоризації стає інтрапсихічною індивідуальною функцією поведінки та мислення дитини. Таким чином, соціальна ситуація розвитку визначає спосіб життя дитини, соціальне існування якої є джерелом виникнення центральних новоутворень в конкретному віці, що опосередковують структуру дитячої свідомості [23, 141].

Відповідно до змін, що відбуваються в свідомості дитини, перебудовується соціальна ситуація розвитку. Уявлення про соціальну ситуацію розвитку схоже з положеннями глибинно-орієнтовних концепцій розвитку. Зокрема, з положеннями теорії прив'язаності Дж. Боулбі про вплив

раннього досвіду відносин прив'язаності з матір'ю, як провідного детермінанта психічного розвитку особистості [8, 38].

Як відзначав Л.С. Виготський, головна своєрідність дитинства полягає в тому, що дитина відділяється від матері фізично, проте пов'язана з нею фізіологічно, а отже весь подальший розвиток зумовлений змістом взаємин поміж дитиною й матір'ю [23, 154]. На думку Дж. Боулбі, поведінка прив'язаності є формою інстинктивної поведінки й містить прагнення чи мету близькості до материнської фігури [8]. Формування типу прив'язаності, що здійснює вплив на особливості дослідницької активності, розглядається у термінах теорії Л.С. Виготського як поведінка матері, що прагне допомогти [23]. Така поведінка детермінує побудову й зміну зони найближчого розвитку. М. Малер говорить про характерну для симбіотичного періоду багатосторонню підтримку матір'ю дитини, про стабільність її емоційної підтримки й «підживлення» дитини на перших етапах відокремлення [24, 233]. Дж. Боулбі й М. Ейнсворт виділяють чутливість матері до сигналів немовляти як умову формування безпечної прив'язаності [9].

А. Чебикін та І. Мельничук задля кожного етапу розвитку дитини виділили деякі чинники, що мають вплив на процес формування емоційної сфери [29]. Отже, для новонародженої дитини найважливішими чинниками, що впливають на розвиток емоцій, є безпосередній контакт з матір'ю, а також умови задоволення базових потреб. У немовлячому віці важливу роль відіграють умови невербальної комунікації з батьками й оточенням, емоційний клімат в сім'ї. Для дітей від одного до трьох років головними вирішальними чинниками розвитку емоційної сфери є умови організації ігрової діяльності, а також особливості комунікативної взаємодії з дорослими. Відповідно до досліджень С.Д. Максименка, величезне значення має наявність безумовної любові в перший рік життя дитини, любові та гармонії між батьками, любові матері до дитини, яка виражається в ласкавому ставленні, ніжних дотиках, задоволенні потреб дитини, тощо [29].

На підставі експериментальних даних Дж. Боулбі запропонував теорію прив'язаності, у основу якої лягли положення про емоційний зв'язок як головну потребу індивіда. Прив'язаність – це природжена інстинктивна система реакцій й головний мотиватор поведінки людей. До віку семи-восьми місяців на основі віддзеркалення немовля розвиває сильну емоційно забарвлену прив'язаність до матері. При цьому прив'язаність розуміється як будь яка форма поведінки людини, що показує досягнення чи збереження близькості з певною особою, якій вона дає перевагу [9, 49].

Коротко узагальнимо підходи до вивчення розвитку дитячої психіки в процесі відносин з батьками в таблиці 1.1

Таблиця 1.1

Підходи до вивчення розвитку дитячої психіки в процесі відносин з батьками

Назва	Автор	Сутність
Культурно-історична теорія розвитку	Л. С. Виготський	З самого народження дитина наділена безпосередніми, природними, біологічними формами й способами поведінки. Для того, аби вижити в умовах суспільного буття, вона повинна переходити до опосередкованих, вищих психічних функцій, що виникають в процесі культурного розвитку, й якими володіє людина як особистість й носій соціально-зумовленої психіки.
Глибинно-орієнтована концепція розвитку	Дж. Боулбі	Вплив раннього досвіду відносин прив'язаності з матір'ю, як провідного детермінанта психічного розвитку особистості. Поведінка прив'язаності є формою інстинктивної поведінки й містить прагнення чи мету близькості до материнської фігури. Емоційний зв'язок є головною потребою індивіда.

У своєму дослідженні ми будемо опиратися на теорію прив'язаності запропоновану Дж. Боулбі і його послідовників, адже теорія прив'язаності базується на теорії мотиваційних систем, й є відмінною від психоаналізу, теорії об'єктних відношень, еґо-психології, що опираються на теорію потягів [9].

Значний внесок в вивчення прив'язаності зробили дослідження М. Ейнсворт, котра входила до групи дослідників, очолювану Дж. Боулбі. В результаті експериментального вивчення особливостей дитячо-батьківської прив'язаності нею були отримані вичерпні дані. У результаті дослідження діти були розділені на три групи, що розрізнялися за типом реакції, що й дало підставу для виокремлення типів прив'язаності. Під час дослідження поведінки матерів, що здійснювали догляд за дітьми, були також виявлені патерни поведінки, що корелювали з типом прив'язаності. Матері дітей з надійною прив'язаністю були чутливими до потреб дитини, чуйними до її сигналів. Вони приймали, підтримували активність дитини. Поведінка матерів дітей, прив'язаність котрих була віднесена до унікаючого типу, відрізнялася вимогливістю, емоційною холодністю, неухважністю по відношенню до потреб дитини. Матері дітей, що входили до категорії амбівалентного типу прив'язаності, були непослідовні й непередбачувані в поведінці. Таким чином, сила й якість прив'язаності багато в чому залежать від поведінки батьків по відношенню до дитини [8, 96]. Це сприяло розробці концепції чуйності М. Ейнсворт, відповідно до якої чуйність людини, котра доглядає дитину, є важливою основою для формування типу прив'язаності. У своєму описі «чуйності» дослідниця виходить з уявлення про те, що мати повинна, за допомогою внутрішньої готовності до сприйняття, розуміти сигнали своєї дитини в невикривленому вигляді.

М. Ейнсворт запропонувала наступні моделі – умови чуйної турботи:

1. Мати повинна уважно сприймати сигнали дитини. Адже, неуважне ставлення матері до дитини опосередковане її власними потребами й станом.

2. Сигнальна поведінка дитини має бути адекватно інтерпретована з боку матері. Помилкова інтерпретація відбувається через власні незадоволені потреби матері, а також через проєкції цих потреб на дитину.

3. Мати повинна належним чином реагувати на сигнальну поведінку дитини. Важливо уникати фрустрацій дитини через надмірну чи недостатню стимуляцію [8].

На думку Е. Еріксона, мати являється основою для ставлення дитини до людей, її довіри до навколишнього світу. Унікальність взаємин матері й маленької дитини полягає у тому, що у ній відбувається структуризація психіки дитини й формується її суб'єктивний досвід. Для повноцінного розвитку дитина, безумовно, повинна мати можливість, поряд з любов'ю до батьків, пережити й виразити такі сильні почуття як: лють, ненависть й розчарування [17, 84].

Зона інтимності дитини формується тільки за рахунок її «насичення» емоційними відносинами з матір'ю. Саме з них вона отримує безцінний досвід довіри й безпеки, вчиться встановлювати й зберігати контакт з близькою людиною. Не отримавши достатнього емоційного досвіду в стосунках з матір'ю, дитина не отримує і досвіду автономності [17].

У подальших дослідженнях було виявлено, що розвиток прив'язаності носить стадіальний характер. Зокрема Р. Шеффер виділив наступні стадії:

1. Асоціальна стадія (0-6 тиж.). У немовлят спостерігається одна реакція, як правило, домінує протест.

2. Стадія недиференційованої прив'язаності (6 тиж.-7 міс.). Немовлята задовольняються присутністю будь-якого дорослого. Заспокоюються, коли їх беруть на руки.

3. Стадія специфічних прив'язаностей (7-9 міс.). У даний період розлука з матір'ю викликає занепокоєння й протест. З'являється страх перед незнайомими людьми, котрий свідчить про формування первинної прив'язаності.

4. Стадія множинних прив'язаностей. Через невеликий проміжок часу опісля виникнення первинної прив'язаності, звичайно до матері, виникає таке ж ставлення до інших близьких людей. Надалі вибудовується ієрархія об'єктів прив'язаності, різні об'єкти використовуються для різних цілей. Більшість дітей, коли вони стривожені, туляться до матері, а грати хочуть з татом [10, 35].

Ще одним відомим представником теорії прив'язаності є Г. Ньюфелд. Він розробив модель теорії прив'язаності, котра створювалась багато років шляхом синтезу, тривалого відбору інформації і формування чіткої структури з усіх складових. Його інтегрована модель розвитку є альтернативою домінуючому у наш час когнітивно-поведінковому підході, а також медичному підході й аналізу поведінки дітей тільки з точки зору діагнозів й відхилень [32]. Його модель має чітке і глибоке застосування в вихованні, навчанні, а також лікуванні. Колеги Г. Ньюфелда відмічають: «Унікальність Гордона виражається у тому, що у часи зосередження на поверхневих і специфічних знаннях, він дивиться у глибинні простори й намагається охопити найбільш широку перспективу того, що відбувається» [32, 41].

Г. Ньюфелд розробив поглиблену модель теорії прив'язаності, котра складається з шести рівнів розвитку здатності до стосунків – концепцію поляризації, котра пояснює поняття сором'язливості й захисного відчуження. Також ним було введено поняття «альфа-залежний», що розкриває сутність подібного поняття як булінг, а також пояснює причину зростання важковиховуваних альфа-дітей. Модель прив'язаності Г. Ньюфелда є універсальною й застосовується не тільки до дітей, а й до дорослих. У своїх працях науковець опирався на праці ранніх теоретиків, зокрема Дж. Боулбі, К. Лоренца, Г. Гарлоу, але напрацювання Ньюфелда збагачені й іншими відкриттями в нейробіології і природничих науках, що підтверджують фундаментальну роль прагнення до близькості у процесі розвитку особистості. У своїх дослідженнях Г. Ньюфелд вивчав становлення особистості, й говорив, що становлення – це процес, у результаті якого дитина стає окремою особистістю, котра прагне до незалежності існування і уміє розділяти світ на

«моє» і «не моє». Він наголошує, що коли ми будемо формувати допитливість – дитина, може її проявляти виключно для задоволення наших потреб, а не для себе [32].

Модель прив'язаності Г. Ньюфелда включає у себе 6 рівнів. Протягом першого року життя дитина зберігає близькі відносини з матір'ю через фізичний контакт: дитина бачить її обличчя, чує голос, відчуває дотик, запах. На другому р. життя дитина прив'язується через схожість з матір'ю. Це двигун формування мовлення – дитина старається повторювати слова, що чує від матері. Протягом третього р. життя дитина усвідомлює, що найкращий спосіб зберегти близькі відносини з матір'ю – це володіти нею. Якщо прив'язаність сформована – дитина говорить «моя мама», «мій тато». На четвертому р. життя дитина хоче бути особливою й важливою для своєї матері, адже наразі вона усвідомлює для себе, хто їй дорогий й близький. Якщо присутні умови для посилення прив'язаності, лімбічна система задіюється й протягом п'ятого р. дитина «віддає батькам» своє «серце», й проявляє власну любов різними способами. Якщо до шестирічного віку сформувалася прив'язаність – надалі дитина розпочне ділитися з батьками власним внутрішнім світом. Для того, аби ми могли виховувати дітей так, як ми хочемо, вони мають мати глибоку прив'язаність до нас, тому що з кожним новим рівнем з'являється все більш простору для розвитку індивідуальності [32].

Прив'язаність – це лоно, у якому формується психологічне дозрівання. Воно виконує роль захисту від зовнішнього стресу і створює простір для формування особистості. Коли дитина досягає підліткового віку, їй немає необхідності протистояти старшому поколінню, тому що вона має глибоку емоційну прив'язаність до матері, яка залишає дитині достатньо простору, аби вона могла стати окремою особистістю [32, 12].

Кожен рівень прив'язаності поступово переходять з одного у інший – відповідно до віку дитини: відчуття; наслідування; приналежність, лояльність; відчуття важливості для інших; любов; відчуття, що тебе знають; розгляд агресії як фрустрації, яка пов'язана з відчуттям небезпеки.

Проведений теоретичний аналіз дозволяє зробити наступні висновки: відмінність між психоаналізом, теорією об'єктних відношень, его-психологією і теорією прив'язаності полягає в тому, що теорія прив'язаності опирається на теорію мотиваційних систем, а усі решта на теорію потягів, отже в нашому дослідженні будемо опиратися на теорію прив'язаності Дж. Боулбі та його послідовників. Прив'язаності не існує спочатку, завдяки первинному симбіозу матері й дитини. Таким чином, прив'язаність поміж дитиною й матір'ю лише має виникнути протягом першого року життя дитини [8].

Аналіз глибинно-орієнтованих теорій розвитку дозволяє стверджувати, що прив'язаність дитини до матері – це двосторонній процес, результатом якого є формування готовності емоційно реагувати на матір, її образ. Перша форма соціальної поведінки адресована їй. Згодом прив'язаність виступає як основна соціальна установка по співвідношенню до матері, проявляючись й у інших соціальних контактах. Тобто прив'язаність є першим етапом соціалізації й чинником, котрий здійснює вплив на цей процес.

1.3 Структура самооцінки в дітей дошкільного віку

У вітчизняній і зарубіжній психології вивченню самооцінки присвячено велику кількість робіт видатних науковців. Теоретичні аспекти самооцінки розробляли в своїх роботах Б. Г. Ананьєв, Л. В. Захарова, С. Л. Рубінштейн, С. Д. Максименко, К. Роджерс і ін.

Багатоаспектне вивчення самооцінки підтверджує її вплив на розвиток і функціонування різних психологічних проявів особистості. Складність дослідження самооцінки також вбачається в органічному поєднанні процесуального й структурного компонентів: самооцінка може змінюватися у процесі діяльності і водночас впливати на неї [2, 30].

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей, свого місця між інших людей; належить до ядра особистості, є важливим регулятором її поведінки. Таке тлумачення поняття «самооцінки» є актуальним

для особистісного підходу, котрий розглядає самооцінку як важливий компонент самосвідомості особистості [28, 34]. Як компонент самосвідомості самооцінку розглядав І. С. Кон. На його думку самосвідомість складається з трьох компонентів: активне «Я» (саморегуляція й самоконтроль), рефлексивне «Я» (самопізнання і самооцінка), пережите «Я» (процес самовідчуттів). Психолог зазначав: поняття «самосвідомості» є набагато ширшим й не може порівнюватися з набором різноманітних самооцінок; образ «Я» утворюється набагато раніше, ніж самооцінка [31, 287].

За Р. Бернсом, самооцінка – це особистісне судження про свою цінність, яке виражається в установках, що притаманні індивіду. Психолог визначає самооцінку як емоційно-ціннісну структуру й вважає її засобом і умовою формування «Я»-концепції: 1) когнітивний аспект – знання про свою особистість в усіх сферах; 2) самооцінка чи прийняття себе – сукупність оціночних характеристик, емоційно-ціннісне ставлення людини до себе; 3) поведінкові установки – дії, що породжуються образом «Я» й ставленням до себе і реалізуються в процесі спілкування з оточуючими [31].

Від розвитку емоційної сфери дитини залежить генезис емоційного компонента самооцінки: ситуативні й неглибокі емоції еволюціонують в стійкі форми вияву. Спочатку помітним є тільки видимий бік власних вчинків, а згодом відбувається усвідомлення глибинних механізмів діяльності і поведінки.

М. Вагнер писав, що найближче оточення впливає на формування самооцінки як чинник впливу на її компоненти і є референтною групою для особистості. Особливої актуальності ця теза набуває під час розгляду динамічного підходу (розвиток самооцінки в процесі вікової зміни індивіда в взаємозв'язку із становленням особистості). Психологами встановлено, що батьки впливають на самооцінку дитини ще від моменту зачаття. Становлення самосвідомості і розвиток самооцінки розпочинається в дітей 1–2 років, хоча вони й не мають чітких «кордонів» власного існування, не розуміють, що вони – особлива, окрема від іншого світу його частина. Дитина не знає, де закінчується вона сама і починається інша людина. Проте дорослі, що оточують

дитину, є джерелом інформації про свою зовнішність, певні фізичні якості, поведінку. У дошкільному віці, доросла людина стає для дитини джерелом соціального пізнання, еталоном поведінки в різноманітних ситуаціях і компетентним суддею [51, 43].

Сюжетно-рольова гра у дошкільному віці є провідною діяльністю, у процесі якої в дитини виникають психологічні новоутворення. У процесі дослідницької активності дошкільники звертають більш уваги й краще розуміють взаємини у сім'ї, ситуації повсякденної взаємодії з оточуючими людьми. Відбувається розвиток мотиваційної сфери, розвиток довільності поведінки й психічних процесів. Дослідницька активність у дошкільному віці сприяє подоланню пізнавального егоцентризму дитини, закладає основи рефлексивного мислення. У дошкільному віці, діти починають краще розуміти яке місце вони займають в системі соціальних стосунків, засвоюють норми, правила й культурні традиції власного суспільства [44].

Відомо, що дитяча оцінка та самооцінка формується лише при спілкуванні дитини з іншими людьми. Вже перші свідомі активні прояви діти одержують з боку навколишніх дорослих, оцінки в вигляді осудження чи підбадьорення. Надалі роблячи яку-небудь дію, дитина чує: «це добре», «це погано», «цього не можна робити». Діти, що виховуються у дитячому садку, мають досить високий рівень оцінки та самооцінки. Це зрозуміло: їхня діяльність, вміння, вчинки направляються та організовуються вихователем, що об'єктивно оцінює діяльність дітей, порівнює їх вчинки та уміння, виховуючи у дітей прагнення порівнювати себе з іншими, оцінювати. Оцінка вихователем якостей й вмінь дітей, відіграє більшу роль в формуванні дитячих оцінок й самооцінок. Однак, не можна не враховувати й інших факторів – оцінку дитини її рідними, а також однолітками [23]. Особливості дитячої оцінки чи самооцінки виражається в тому, що в оцінці своїх товаришів й самих себе діти дошкільного віку не виділяють індивідуальних, характерних рис. Їхня оцінка носить загальний, недиференційований характер: «поганий», «гарний», «розумний», «нерозумний». Чимало дітей середнього, а іноді й старшого

дошкільного віку вживають ці поняття неадекватно, так як вони ще не сформувалися. Поняттями «гарний», «розумний», «слухняний» діти користуються як тотожними, так само як і поняттями «поганий», «нерозумний» вкладають значення поняття «неслухняний» [28].

Деякі п'ятирічні діти вживають порівняння «краще», «гірше» в тому ж змісті що і поняття «гарний», «поганий», бажаючи оцінювати за допомогою таких виразів: «трошки гарний», «трошки поганий», «нарівні». Оцінюючи своїх товаришів й самих себе за допомогою понять «гарний», «розумний», «неслухняний», шестирічні діти іноді намагаються розмежувати ці поняття. Це говорить про те, що їхнє співвідношення до інших дітей й до себе стає найбільш свідомим, що вони звертають увагу на різноманітні сторони особистостей своїх товаришів, з якими дитина завжди порівнює саму себе [28, 44]. При вивченні дитячих оцінних міркувань потрібно враховувати ці особливості вживання дітьми оціночних понять, тому що в вихованні особистості дитини формування понять морального порядку відіграє значну роль.

Особливістю дитячої оцінки й самооцінки є її емоційний характер. Дітям легко оцінити себе позитивно та важко оцінити себе негативно. Вони вдаються до хитрощів, аби не продемонструвати своїх недоліків, негативних якостей. Більшість дітей оцінює себе з позитивної сторони непрямим шляхом. Питання «хто краще тебе уміє що-небудь робити, наприклад, малювати співати, рахувати» – неприємні для дошкільників, й вони неохоче відповідають на них. Чимало дітей все-таки приймають першість інших дітей. Проте на запитання: «хто гірше тебе розповідає, малює?» Діти охоче відповідають, причому намагаються обґрунтувати власну оцінку. Загалом коли мова іде про інших, діти щирі на позитивні оцінки, коли не доводиться порівнювати зі собою, а ще найбільш щедрі на негативні оцінки. На кожному етапі розвитку дитина має певні вміння. Одні з них вже майже сформовані, інші перебувають на стадії формування. Зрозуміло, що вміння дітей старшого дошкільного віку найбільш різноманітні та досконалі. Це зумовлене тим, що старші діти не лише можуть

назвати більше своїх умінь, але й те, що їхня оцінка найбільш змістовна, ніж в п'ятирічних дітей. Численні бесіди з дітьми демонструють, що на загальне питання: «Що ти вмієш добре робити?» - п'ятирічні діти називають звичні, відомі їм прості вміння чи дають узагальнену відповідь: «усе вмію добре робити». «Добре вмію мозаїку складати, літо та зиму малювати». Зазвичай, оцінка дитиною своїх умінь залежить й від того, в якій стадії формування вони перебувають. Якщо вміння більш-менш сформоване, то і оцінка його буде найбільш адекватна. Це відноситься до вміння бігати, стрибати, виконувати обов'язки чергових, малювати й т.п. У міркуваннях дітей про свої вміння малювати, можна побачити наступні особливості. Якщо порівнювати оцінку дітей про своє вміння малювати з оцінкою себе, то перша виявиться найбільш об'єктивною. Оцінка своїх умінь в малюванні більш індивідуальна в тому розумінні, що такі якості дитини як скромність, боязкість, виступають в ній яскравіше, ніж у інших. Чимало дітей дають двосторонню оцінку: «Добре вмію це малювати, а це гірше чи погано», «олівцями добре вмію малювати, а фарбами погано». Старші дошкільники об'єктивно оцінюють свої можливості, вміння, їм притаманна самокритичність [29].

Трирічні діти починають порівнювати себе з іншими людьми, намагаються відповідати вимогам дорослих. Саме від ухвалення оточуючих залежить самооцінка дитини даного віку. Під час порівняння дитина, як правило, орієнтується на соціальні норми, прийняті у її оточенні. Самооцінка дошкільнят у базовому розумінні залежить від характеру спілкування з дорослими так само. Для формування адекватної самооцінки дитини оціночні судження дорослих щодо діяльності й поведінки мають бути точними та аргументованими, відігравати стимулюючу роль, мобілізувати зусилля дитини на отримання результату.

До 4–5 років в багатьох дітей формується здатність правильно оцінювати себе, свої особистісні якості, досягнення та невдачі. Причому, якщо раніше це, звичайно, стосувалося гри, то тепер переноситься й на спілкування, працю, навчання [44, 142]. Таке досягнення – як ще один крок до психологічної

готовності до навчання в школі, де учень має оцінювати себе в різних видах діяльності. Навпаки, як особливістю дітей молодшого шкільного віку є повне визнання ними авторитету дорослого (на відміну від дошкільного періоду, на перший план виходить авторитет учителя).

На думку А.В. Петровського, самооцінка змінюється не «прямо пропорційно» віку дитини, а на основі зміни провідної діяльності особистості та усвідомлення дитиною себе членом колективу. Отже, вплив на становлення самооцінки в кожному віковий період більш продуктивно здійснювати через відповідну провідну діяльність. З переходом до нового вікового періоду самооцінка збагачується різним змістом, змінює структуру в зв'язку із зміною типу провідної діяльності [50, 460].

Дослідження психологів переконливо доводять, що самооцінка може як стимулювати, так й пригнічувати активність дитини. Невпевненість в собі, тривожність, негативні настрої та емоції, втрата почуття власної гідності, хворобливе ставлення до невдач, пов'язані з неадекватно заниженою самооцінкою. Підозрілість, упертість, агресивність, недовіра, безтактність, грубість, надмірна вразливість, конфліктність, нетерпимість до зауважень – ознаки неадекватно завищеної самооцінки. Невідповідність самооцінки суб'єкта і оцінки значущого оточення може призвести до емоційних зривів, внутрішніх конфліктів. Тому особливу увагу необхідно приділяти особистості, котра формується, акцентувати позитивні моменти й долати перешкоди разом, розкривати потенціал дитини.

Вчені наголошують, що самооцінка є невід'ємною частиною, компонентом самосвідомості. Адекватність уявлень людини про себе, за К. Роджерсом, характеризує відношення поміж «Я-реальним» (уявлення індивіда про себе в сучасний момент, в момент самого переживання) й «Я-ідеальним» (уявлення людини про те, якою вона повинна бути, аби відповідати своїм уявленням про ідеал) [31, 287].

На формування, розвитку самооцінки впливає низка чинників: провідна діяльність, котра змінюється з віком особистості; ступінь її успішності;

характер спілкування з найближчим оточенням, відчуття підтримки, захищеності; фізичні дані, а саме: зріст, фізична сила, наявність або відсутність фізичних недоліків. Проте, варто зазначити, що й самооцінка має вплив на діяльність, спілкування, поведінку людини.

Отже, самооцінка – результат тривалого процесу, котрий відбувається під впливом різноманітних детермінант й не призупиняється впродовж усього життя людини. Самооцінка не тільки залежить від оточення особистості, її стилю спілкування, успіхів в діяльності, а також впливає на усі сфери життя дитини, корегує її поведінку.

Ознайомившись з дослідженнями вчених, ми можемо зробити висновок, що структура самооцінки складається із взаємодії когнітивного, емоційного і поведінкового компоненту. Науковці вважають, що поведінковий компонент є результатом взаємодії когнітивного та емоційного компоненту. На формування, розвитку самооцінки впливає низка чинників: провідна діяльність, котра змінюється з віком особистості; ступінь її успішності; характер спілкування з найближчим оточенням, відчуття підтримки, захищеності.

Висновки до розділу 1

Отже, за визначенням Дж. Боулбі прив'язаність – глибокий емоційний зв'язок з матір'ю, пошук контакту й близькості з нею, котрий надає беззахисній дитині потрібне відчуття безпеки. Емоційну прив'язаність вчені також визначають як прагнення до емоційної близькості з іншою людиною та збереження цієї близькості впродовж життя. Г. Ньюфелд визначав прив'язаність як лоно, у якому формується психологічне дозрівання. Воно виконує роль захисту від зовнішнього стресу і створює простір для формування особистості.

В залежності від типу прив'язаності до матері, особливості її прояву будуть відрізнятися, зокрема: зокрема діти з надійним типом прив'язаності здійснюють активну дослідницьку діяльність в незнайомих обставинах,

використовуючи матір як «базу»; з унікаючим типом - пасивні у новій ситуації; пасивно чи занадто довірливо реагують на незнайому дорослу людину; в разі тривожно-амбівалентного типу діти демонструють негативну емоційну реакцію в випадку наближення незнайомої дорослої людини, відчуває безпорадність й дезорієнтованість в разі відсутності матері.

Відмінність поміж психоаналізом, теорією об'єктних відношень, его-психологією і теорією прив'язаності полягає в тому, що теорія прив'язаності опирається на теорію мотиваційних систем, а усі решта на теорію потягів, отже в нашому дослідженні будемо опиратися на теорію прив'язаності Дж. Боулбі і його послідовників.

Самооцінка – результат тривалого процесу, котрий відбувається під впливом різноманітних детермінант й не призупиняється впродовж усього життя людини. Самооцінка не тільки залежить від оточення особистості, її стилю спілкування, успіхів в діяльності, а також впливає на усі сфери життя дитини, корегує її поведінку.

Ознайомившись з дослідженнями вчених, ми можемо зробити висновок, що структура самооцінки складається із взаємодії когнітивного, емоційного і поведінкового компоненту. Науковці вважають, що поведінковий компонент є результатом взаємодії когнітивного та емоційного компоненту. На формування, розвитку самооцінки впливає низка чинників: провідна діяльність, котра змінюється з віком особистості; ступінь її успішності; характер спілкування з найближчим оточенням, відчуття підтримки, захищеності.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ДИТИНИ

2.1. Характеристика етапів і вибірки дослідження

Дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу м. Пологи. У дослідженні брали участь вихованці старших груп (n= 50), з них 26 дівчаток та 24 хлопчики, віком 4-6 років. Даний період в старших дошкільників характеризується формуванням умінь правильно оцінювати себе, свої особистісні якості, досягнення і невдачі. Причому, коли раніше це, звичайно, стосувалося гри, то наразі зараз переноситься й на спілкування, працю, навчання. Таке досягнення – як ще один крок до психологічної готовності до навчання в школі, де учень має оцінювати себе в різних видах діяльності, отже для нашого дослідження ми обрали саме таку вікову категорію.

Оригінал бланків з тестуванням додається.

Відповідно до мети і завдань до роботи, були підібрані наступні діагностичні методики:

1. «Проективна методика Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прив'язаності дитини до матері»;
2. Методика «Сходинки» В. Г. Щур
3. «Адаптована методика дослідження міжособистісних взаємовідносин Р. Жиля»;
4. Тест «Два будиночки».

Дослідження проводилось в три етапи:

I етап: проаналізувати стан розробки теми дослідження і розглянути теоретичні засади емоційної прив'язаності до матері й формування самооцінки

в дітей дошкільного віку;

На даному етапі нам вдалося виділити теоретичні підходи щодо розуміння понять «прив'язаність до матері», «самооцінка дітей дошкільного віку» і визначити Базові чинники формування самооцінки дитини. Як теоретичну основу використали дослідження Дж. Боулбі, Г. Ньюфелда, М. Ейнсворт, М.А. Василенко, Л.І. Божович, В.А. Горбачової, А.В. Захарової, М.І. Лісіної, В.С. Мухіної, Л.І. Уманець.

II етап: проведення психологічної діагностики за допомогою тестових методик, виявлення особливостей прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку. На даному етапі ми відібрали методики, спираючись на діагностичні критерії, виділені у результаті теоретичного аналізу. Так само був здійснений відбір респондентів для дослідження, проведений аналіз результатів дослідження.

III етап: на цьому етапі дослідження здійснювалася якісна інтерпретація отриманих результатів, обробка результатів здійснювалась за допомогою простих статистичних обчислень, представлених результатів тестування. На основі отриманих результатів дослідження було розроблено й апробовано програму психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку. Так само на цьому етапі дослідження відбулось визначення ефективності апробованої програми, а також формулювання висновків й оформлення магістерської роботи.

2.2. Опис методів та методик дослідження

Для перевірки висунутої гіпотези нами були використані наступні методики.

**«Проективна методика Н. Каплан для визначення особливостей
емоційної прив'язаності дитини до матері»**

Методика Н. Каплан призначена для дітей старшого дошкільного віку. В основу методики поставлено завдання скласти розповідь, опираючись на серію картинок, що відображають ситуації розлуки дитини з матір'ю, котра відлітає на літаку. Зображення на картинках несуть умовний характер й містять досить мало деталей. Це продумано для того, аби дітям полегшити проєкції своїх переживань, своїх думок й почуттів на персонажів картинок – хлопчика або дівчинку (у залежності від статі дитини, якій ми проводимо діагностику). Дана методика має дві серії картинок. На картинках, що відображають послідовні моменти розлуки хлопчика (або дівчинки) з мамою, можна побачити:

1. Дитина з мамою іде до літака;
2. Мама стоїть біля літака, а дитина прощається – махає їй рукою;
3. Дитина дивиться на літак, котрий відлітає;
4. Дитина самостійно повертається додому;
5. Приходить листоноша й приносить дитині поштове відправлення;
6. Дитина відкриває поштове відправлення;
7. Всередині поштового відправлення дитина знаходить іграшковий літачок;
8. Дитина плаче, а листоноша стоїть поряд з дитиною.

Процедура проведення методики й стимульний матеріал представлені у додатках.

«Адаптована методика дослідження міжособистісних взаємовідносин Р. Жилія»

Для дослідження сфери міжособистісних стосунків дитини і її сприйняття сімейних стосунків призначена дитяча проєктивна методика Рене Жилія. Метою даної методики є вивчення соціальної пристосованості дитини, а також її взаємини з оточуючими людьми. Методика містить візуально-вербальний компонент і складається з 42 картинок зі зображенням дітей (чи дітей і дорослих), а також текстових завдань. Методика спрямована на виявлення особливостей поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях, що важливі для

дитини й охоплюють стосунки дитини з іншими людьми. Перед початком роботи з методикою дитині повідомляється, що їй необхідно дати відповіді питання до картинок. Дитина розглядає малюнки, слухає запитання й відповідає. Дитина повинна вибрати собі місце поміж зображень людей, чи провести асоціацію, себе з персонажем, котрий займає певне місце у групі. В текстових завданнях дитині пропонується вибрати типову форму поведінки, причому деякі завдання будуються за зразком соціометричних.

Таким чином, методика надає змогу отримати інформацію про відносини дитини з оточуючими. Методика досить проста в використанні, схеми зрозумілі для дошкільника. Дитяча проєктивна методика міжособистісних стосунків надає можливість оформити результати за порядком змінних та кількісно. Психологічний матеріал, котрий характеризує систему особистісних стосунків дитини, можна умовно поділити на дві великі групи змінних:

1. Змінні, що характеризують особистісні відносини з оточенням (матір, батько, бабуся, дідусь, сестра і інші), ставлення до друга або подруги.
2. Змінні, що характеризують особистість: товарицькість, відстороненість, прагнення до лідерства, адекватність поведінки. Автори, що адаптували методику, виділяють 12 ознак: ставлення до матері, батька; ставлення до братів, сестер; ставлення до друзів; ставлення до вихователя; допитливість, прагнення до лідерства; товарицькість, відстороненість, адекватність.

Методику Р. Жилия не можна відносити тільки до проєктивних, адже вона має форму, котра складається з анкети і проєктивних тестів. Вона може бути використана як інструмент глибинного вивчення особистості, а також у дослідженнях, що вимагають статистичної обробки. Стимульний матеріал до методики представлений у додатках [33].

Тест «Два будиночки».

Метою даної методики є виявлення ставлення дитини (3,5-6,5 років) до окремо взятих людей з її оточення (до членів сім'ї, учителів, братів й сестер, друзів й т.д.). Для найбільш об'єктивного результату бажано, аби тест

проводився кваліфікованим психологом. Обов'язковою умовою є те, що тест проводиться віч на віч (дитина + психолог).

Для проведення методики необхідно аркуш білого паперу, червоний й чорний фломастери. Психолог ненав'язливо розпитує дитину про її дім: «А у якому будинку ти живеш?» Психолог каже: «Чудово, а давай побудуємо для тебе інший, чудовий й дуже гарний будиночок» й малює на аркуші паперу будиночок червоним фломастером. У процесі малювання необхідно завжди підкреслювати привабливість червоного будиночка.

Психолог пропонує дитині: «Ну, наразі нам необхідно заселити даний прекрасний будиночок. Першим його жителем будеш, звичайно, ти, адже ми його для тебе побудували». Психолог записує поруч з будиночком ім'я дитини. «А хто ще буде жити у даному будинку? Ти можеш заселити у нього кого хочеш, й тих, хто зараз живе з тобою й тих хто живе у іншому місці. Кого ти хочеш заселяти до червоного будиночка?»

Ім'я кожного «нового мешканця» будиночка психолог записує під ім'ям дитини. Можна дуже м'яко поцікавитися, а хто це. Коли у будиночку з'являються 2-3 новосельці, психолог малює поруч чорний будиночок й каже: «Хтось, напевно, не буде жити з тобою у червоному будиночку, їм також необхідно десь жити. Давай поселимо їх у будиночок, котрий буде стояти поруч». Важливе уточнення – чорний будинок ніяк не характеризується перед дитиною й не описується! Це просто сусідній будиночок й він не гірший, ніж червоний!

Якщо дитина не заселяє чорний будиночок, психолог її ненав'язливо до даного спонукає: «Ну що ж, будиночок так й буде стояти порожній?» Коли будиночки уже заселені, допускається спитати про кого-небудь, кого забули (вчитель, братик й т.п.) Після психолог говорить: «Давай подивимося, можливо, дехто з сусіднього будиночка хоче переїхати у червоний будиночок жити. Як ти думаєш хто це?». Стрілочками на аркуші паперу позначається «переїзд». «А можливо, з червоного будиночка дехто хоче переїхати?» – говорить психолог й знов позначає стрілочками «переїзд».

Висновки робляться безпосередньо, у червоному будиночку живуть люди, яким дитина симпатизує, «мешканців чорного будиночка» дитина цурається й психологічно відмежовується. При переселенні «мешканців» з одного будинку у інший необхідно враховувати пояснення дитини чи формулювання питання (чиє бажання вплинуло на переселення). Найважливіше значення має те, куди дитина «поселила» батьків, братів і сестер. В якому будиночку перебувають учитель чи вихователь. А також, чи присутні у червоному будиночку однолітки дитини. Стимульний матеріал до методики представлений у додатках [47].

Методика «Сходинок» В. Г. Щур

Хід виконання: Дитині демонструють намальовані на папері 7 сходинок, де середня сходинка має форму майданчика й пояснюють завдання: «На трьох нижніх сходинок знаходяться погані діти (чим нижче, тим гірші), на майданчику – не погані і не гарні, а на трьох верхніх сходинок – гарні діти (чим вище, тим кращі)». Кожна сходинка має, тим самим, певну змістову характеристику. Дитина повинна поставити себе на одну із сходинок й обґрунтувати власний вибір.

Інструкція для дитини

Психолог говорить: «Якщо усіх дітей розставити на цих сходинок, то на трьох верхніх сходинок опиняються хороші діти: добрі, розумні, сильні, слухняні – чим вище, тим кращі. Так на сходинці 1 знаходяться просто гарні діти, на сходинці 2 – ще кращі, на сходинці 3 – найкращі.

Ти знаєш, що є дуже гарні діти, є погані, є середні. Ось на цій драбинці (показується листок паперу з намальованою драбинкою) середні діти знаходяться посередині, ось на даному майданчику (продемонструвати майданчик). Ці діти не погані, й не гарні, а середні. А на трьох нижніх сходинок знаходяться погані діти – чим нижче, тим гірші. Знизу від майданчика знаходяться погані діти, на 2 сходинці знизу – дуже погані, на 3 знизу – найгірші. Зрозумів? Давай повторимо (повторюється з дитиною розташування сходинок). А наразі постав себе на ту сходинку, яку ти, на твою

думку, займаєш. Покажи, куди б ти поставив себе, на яку сходинку? (Аби легше було виконати завдання можна помістити на ту або іншу сходинку картинку зі зображенням хлопчика або дівчинки). Чому ти поставив себе на цю сходинку? Стимульний матеріал до методики представлений у додатках [25].

2.3. Обґрунтування програми психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку

Наступний етапом дослідження була розробка програми психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку.

Метою програми є створення емоційно-сприятливої атмосфери для розкриття особистості дитини в ДНЗ. Атмосфера емоційної відкритості, прийняття, підтримання, розуміння дитини сприятиме розкриттю її особистості формуванню довіри і впевненості в позитивному співвідношенні до неї.

Завдання корекційних занять:

1. Корекція відносин матері і дитини молодшого дошкільного віку:
 - встановлення та розвиток відносин партнерства і співробітництва матері з дитиною;
 - покращення розуміння матір'ю власної дитини, особливостей і закономірностей її розвитку;
 - досягнення здатності до емпатії, до розуміння переживань, станів і інтересів один одного;
 - вироблення навичок адекватного і рівноправного спілкування, здатності до запобігання і вирішення міжособистісних конфліктів;
 - усунення дезадаптивних форм поведінки і навчання адекватним способам реагування в проблемних і стресових ситуаціях.
2. Корекція ставлення до «я» (до себе):
 - формування адекватної самооцінки;

- набуття впевненості в собі, створення і прийняття внутрішнього «я»;
- зміцнення впевненості матерів у власних можливостях;
- навчання матерів прийомам саморегуляції психічного стану.

3. Коррекція ставлення до реальності (до життя):

- набуття навичок вибору і прийняття рішень, зміцнення волевих якостей;
- формування позитивних установок на відношення до навколишнього світу [41].

Група матерів і дітей для досягнення більшого психо-корекційного ефекту була розділена на дві підгрупи (по 25 пар учасників в кожній). Заняття проводилися спільно з психологом дошкільного закладу один раз в тиждень і займали, в середньому 60 хвилин часу. Програма включає 10 занять.

Структура занять.

Процес становлення групи як психологічної спільноти є об'єктом пильної уваги вєдучого. З цією метою протягом усього існування групи розвивається і підтримується групова динаміка.

Цьому сприяють:

- ритуали вітання і прощання;
- загальна структура заняття, засвоєння і звикання до якої значно полегшує процес адаптації і роботи в групі;
- вправи для розминки;
- ігри, що вимагають взаємодії і співпраці, спільного пошуку рішень.

Загальна структура заняття включає в себе наступні елементи:

- ритуал вітання,
- розминку,
- основний зміст заняття,
- рефлексію минулого заняття,
- ритуал прощання.

– домашні завдання, що дозволяють зберегти відчуття причетності до групи в період між зустрічами [26].

Ритуал вітання – важливий момент роботи з групою, що дозволяє об'єднувати дітей, створювати атмосферу групової довіри і прийняття. В ході розвитку групи контроль над його виконанням переходить до членів групи. Вправа, вбрання для цієї мети, називається «Чарівний клубок», виконується за допомогою клубка. На кожному занятті клубок «наповнюється новим змістом», визначаючи тим самим мету зустрічі [16].

Розминка – засіб впливу на емоційний стан учасників, рівень їх активності, виконує важливу функцію налаштування на продуктивну групову діяльність. Розминка проводиться не тільки на початку заняття, а й між окремими вправами в разі, якщо виникає необхідність якось змінити емоційний стан дітей. Вправи для розминки вибираються з урахуванням актуального стану групи і завдань майбутньої діяльності: вправи, або дозволяють встановити контакт, активізувати членів групи, підняти настрій, або спрямовані на зняття надмірного емоційного збудження («Яка рука у сусіда?», «Комплімент», «Ласкаве ім'я», «Подаруй посмішку», «Передай предмет», «Обіграй предмет», «Передай сигнал», «Гра-танець» і т.д.) [20]

Основний зміст заняття складається з декількох блоків і являє собою сукупність психотехнічних вправ і прийомів, спрямованих на вирішення завдань програми. Послідовність вправ передбачає чергування діяльності, зміну психофізичного стану членів групи.

I блок – обговорення домашнього завдання (в колі).

II блок – вправи, пов'язані з темою заняття.

III блок – рухливі ігри.

IV блок – вправи, що сприяють встановленню контакту між матір'ю і дитиною (виконуються в парах).

V блок – вправи для матерів, що сприяють зниженню психологічного напруження, сприяють усвідомлення себе як тих матерів, які вміють визначати пріоритети і цінності у вихованні дітей.

1-а частина – вправи на вербальне спілкування «Поговори зі мною моєю мовою».

2-а частина – вправи на невербальне спілкування, на тактильний контакт.

В ході виконання цих вправ матері та діти отримують зворотний зв'язок один від одного, збагачують уявлення про себе, вчаться розуміти іншого, висловлювати свої почуття, свою любов і ніжність. Але головне в цих іграх – спілкування. Матері мимоволі і непомітно передають дитині своє уявлення про цінності. Крім того, дитині важливо, щоб батьки були зацікавлені думкою дитини.

VI блок – домашнє завдання.

Рефлексія заняття – припускає ретроспективну оцінку заняття в двох аспектах:

- емоційно-смісловому: сподобалося - не сподобалося, було добре чи погано і чому, що здалося найважливішим, корисним;
- емоційно-оціночному: як себе почувають тут і зараз, тобто оцінка свого емоційного стану.

Ритуал прощання – сприяє завершенню заняття і зміцненню почуття єдності в групі. Використовується вправа «Дзвін» [17].

Методичне забезпечення

- створення в групах відповідного простору, де знаходяться творчі матеріали заготовки задля ігор;
- для проведення розважальних заходів тематичного спрямування зал має оформлюватися відповідно;
- створення виставок-презентацій для батьків під час котрих діти могли б демонструвати власні особистісні досягнення.

Основні форми роботи:

1. Використання ігрових занять: театралізовані ігри, дидактичні, сюжетно-рольові;
2. Відеохвилинки – включені в загальні заняття;

3. Використання зображувального мистецтва в формуванні самооцінки в дітей дошкільного віку;
4. Спостереження за дошкільниками під час проведення занять;
5. Проведення занять з батьками дошкільників, надання їм рекомендацій в спілкуванні з дитиною відносно формування самооцінки.

Під час організації діяльності з дітьми дошкільного віку та їх матерями потрібно використовувати такі педагогічні методи:

1. Наочні: реалізуються у навчальних ситуаціях, спрямованих на розвиток в дітей соціальних навичок й вмінь, а так само на формування соціальних форм поведінки. Як наочний метод може виступати розгляд ілюстрацій, перегляд мультфільмів. Для соціально невпевненої дитини при використанні наочних методів важлива доброзичлива, неагресивна форма подачі матеріалу.

2. Словесні методи: застосовуються при проведенні гри у навчальних ситуаціях. Використання можливостей мовних методів так само важливо при соціалізації дитини. Це може бути: пояснення способів взаємодії дітей один з одним на заняттях, інструктування при виконанні деяких ігор й завдань; групова і індивідуальна бесіда на теми людських взаємин й способів спілкування; читання і обговорення оповідань, віршів, казок, що містять в собі аспекти соціальних взаємодій поміж їх героями; всілякі ігри на розвиток комунікативних вмінь.

3. Практичні методи: є провідними при організації діяльності, спрямованої на освоєння дітьми особистого соціального досвіду у ситуаціях ігрової взаємодії, що є найважливішою умовою формування в них соціальних здібностей й вмінь, потрібних для розвитку соціальної впевненості. Практичні методи особливо важливі для освоєння дитині з заниженою самооцінкою, досвіду міжособистісного спілкування.

4. Різноманітні ігрові методи, що дозволяють створити потрібні умови для особистісного розвитку дошкільника у провідному для даного віку виді діяльності – грі й є ефективними у навчанні дошкільника [21].

Різні види ігор:

- інтерактивні: включають обмін діями між учасниками, установаження невербальних контактів, отримання зворотного зв'язку).
- ритмічні: комунікативні; ігри-дискусії (спільне обговорення проблеми у ігровій ситуації).
- творчі: ігри-інсценівки; ситуативно-рольові.
- вправи на розвиток соціальної перцепції.
- вправи, спрямовані на розвиток спостережницької сенситивності, здатності розуміння станів, особливостей людей, їх переміщень, просторового розташування, стосунків поміж ними.
- техніка складання оповідань, як один зі способів репрезентації реальності, у якій живе дитина. Творчі завдання, спрямовані на розвиток в дитини уяви, вміння співпрацювати з дітьми.
- арт-педагогічні техніки.
- техніки художньої експресії на розвиток здатності до самовираження.
- техніки використання метафор як недирективного способу знаходження нових ресурсів, смислів, ефективних форм поведінки.
- техніка кольоротерапії.

Ігрова діяльність

Ігрова діяльність покликана реалізувати пізнавальні, творчі можливості дитини, вона сприяє саморозкриттю особистості дитини, розвитку творчої уяви, розвиває мислення, креативність, впевненість дитини у власних силах, пізнання себе у процесі гри, засвоєння дошкільниками норм етичної поведінки; спонукає до обміну думками, оцінювання себе та інших, висловлювання власних суджень щодо перебігу та підсумків гри; формує навички спільних дій між дітьми, вміння домовлятися про задум, добирати іграшки та атрибути, розподіляти ролі, узгоджувати дії, разом схвалювати рішення, діяти за потреби як команда та ін [22].

Театралізовані ігри (розігрування відомих і нових сюжетів за змістом й мотивами літературних творів, казок тощо). Дидактичні ігри сприяють прояву пізнавальної активності, розвитку, логічного мислення, активного мовлення, пам'яті, уваги; спонукають до узагальнення й закріплення матеріалу в ході гри, розвивати вміння з організації гри (обирати гру, встановлювати правила, визначати героїв), здатності висловлювати і приймати вимоги, похвалу, критику, встановлювати контакти з оточуючими, чіткість в висловлюваннях власної думки і бажань, чітка характеристика себе, високий рівень самоповаги [37, с. 328].

Досить важливою у нашій програмі є зображувальна діяльність, що сприяє прояву емоцій і почуттів у різних видах образотворчої діяльності, спонтанності, відкритості, вільному вираженню власних переживань, конструктивному вираженню агресивності, негативізму, навчає спілкуватись з навколишнім світом, самостійно висловлювати свої почуття, потреби і мотивацію своєї поведінки, діяльності й спілкування, потрібні для її повноцінного розвитку і пристосування до навколишнього середовища [29].

Рефлексивна діяльність

Зворотній зв'язок – здійснюється наприкінці занять, діти висловлюють власні міркування, осмислення того, що відбувалося, власні почуття і переживання. Зворотній зв'язок може відбуватися за допомогою використання ляльок, власної творчості, тощо. Дітям пропонується оцінити творчість товаришів і зробити колективний малюнок чи колаж.

З дітьми старшого дошкільного віку можна застосовувати:

- сюжетно-рольові ігри і театральні вистави;
- розповіді казок, демонстрація мультфільмів з персонажами;
- штучне створення проблемних ситуацій для формування ініціативності, долання страху нерозуміння, неприйняття, творчість;
- малюнкові методи, що поєднуються з ігровою діяльністю;

Реалізація програми передбачає співпрацю студента з вихователями і з батьками дітей, а також проведення підготовчої роботи. Програма

впроваджувалася упродовж шести місяців і передбачала застосування новітніх педагогічних форм діяльності, тобто: застосування мультимедіа для демонстрації відеоматеріалів, застосування методів зображувального мистецтва і ігрової діяльності, що передбачає використання творчих засобів.

Зміст програми з розвитку самооцінки в дітей дошкільного віку представлений в додатках до магістерської роботи.

Висновки до розділу 2

Дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу м. Пологи. У дослідженні брали участь вихованці старших груп (n= 50), з них 26 дівчаток і 24 хлопчики, віком 4-6 років. Даний період в старших дошкільників характеризується формуванням умінь правильно оцінювати себе, свої особистісні якості, досягнення і невдачі. Дослідження проводилось в три етапи:

I етап: проаналізувати стан розробки теми дослідження і розглянути теоретичні проблеми емоційної прив'язаності до матері й формування самооцінки в дітей дошкільного віку;

На цьому етапі нам вдалося виділити теоретичні підходи щодо розуміння понять «прив'язаність до матері», «самооцінка дітей дошкільного віку» і визначити Базові чинники формування самооцінки дитини. Як теоретичну основу використали дослідження Дж. Боулбі, Г. Ньюфелда, М. Ейнсворт, М.А. Василенко, Л.І. Божович, В.А. Горбачової, А.В. Захарової, М.І. Лісіної, В.С. Мухіної, Л.І. Уманець.

II етап: проведення психологічної діагностики за допомогою тестових методик, виявлення особливостей прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку. На даному етапі ми відібрали методики, спираючись на діагностичні критерії, виділені у результаті теоретичного аналізу. Також був здійснений відбір респондентів для дослідження, проведений аналіз результатів дослідження. Дані дослідження проводились за допомогою таких методик:

«Проективна методика Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прив'язаності дитини до матері»; Методика «Сходинки» В. Г. Щур; «Адаптована методика дослідження міжособистісних взаємовідносин Р. Жилія»; Тест «Два будиночки».

III етап: на цьому етапі дослідження здійснювалася якісна інтерпретація отриманих результатів, обробка результатів здійснювалась за допомогою простих статистичних обчислень, представлення результатів тестування. На основі отриманих результатів дослідження було розроблено й апробовано програму психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку. Метою програми є створення емоційно-сприятливої атмосфери для розкриття особистості дитини в ДНЗ. Атмосфера емоційної відкритості, прийняття, підтримки, розуміння дитини сприятиме розкриттю її особистості, формуванню довіри і впевненості в позитивному співвідношенні до неї. Так само на цьому етапі дослідження відбулось визначення ефективності апробованої програми, а також формулювання висновків й оформлення магістерської роботи.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ДО МАТЕРІ ТА САМООЦІНКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1 Порівняльний психологічний аналіз емоційної прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку

У результаті проведення дослідження, ми отримали наступні результати. За проєктивною методикою Н. Каплан ми визначили особливості емоційної прив'язаності дитини до матері. Отримані результати представлені в таблиці 3.2

Таблиця 3.2

Особливості емоційної прив'язаності дитини до матері

Типи дітей	Кількість осіб	%
Надійний	10	20
Тривожно-унікаючий	14	28
Тривожно-амбівалентний	12	24
Дезорганізований	14	28

Аналізуючи отримані результати, можна зробити наступні висновки. В результаті проведення діагностики, було виявлено 4 типи:

1. Надійний тип (В). До Оцього типу належать 10 дітей (20%). Для дітей цього типу характерні вміння відкритого вираження власних емоцій (суму, печалі), що виникли у результаті з образною розлукою з мамою. В загальному, відповіді дітей були наступні: «Дівчинка сумує, тому що мама полетіла», «Хлопчику дуже шкода, що його мама їде». Такі діти спробували

знайти способи керування власним сумом, наприклад: «Піду до бабусі, буду гратися», чи «Разом з татом підемо на майданчик, а після зателефонуємо мамі». На закінчення, бажана зустріч з мамою уявлялась як радісна і позитивна.

2. Тривожно-уникаючий тип (А). До Оцього типу емоційної прив`язаності до матері віднесено 14 дітей (28%). У відповідях таких дітей було помітне бажання відсторонитися від картинок, що пов`язані з прив`язаністю до матері. Ці діти могли визначити емоційний стан дитини на картинці, проте не пов`язували даний емоційний стан з від`їздом матері. У таких дітей ігнорувався факт розлуки з мамою й були відсутні прояви до пошуку близькості з матір`ю. У відповідях дітей відслідковувалась деяка емоційна дистанція з матір`ю і ігнорування її значимості для дитини.

3. Тривожно-амбівалентний тип (С). Відсоток дітей цього типу прив`язаності складає 24% (12 дітей) від всієї вибірки. У таких дітей прослідковувались почуття злості, гніву до матері. Всі висловлювання до матері героя картинки були звинувачувального характеру. «Мама погана, адже вона залишила доньку», «Хай вона більш не приїжджає, хлопчику непотрібні її подарунки». У словах дітей спостерігались форми протесту поведінки дитини: «Мама поїхала, а дівчинка буде погано себе поводити й піде з дому».

4. Дезорганізований тип прив`язаності (О). Дітей цього типу прив`язаності було виявлено 28% (14 осіб). Дошкільники цього типу проявляли ознаки тривоги за матір. Їхні варіанти розвитку подій були досить трагічними: «Мама не повернеться, адже літак розбився», «Хлопчик злякався, бо мама загинула». Цих дітей лякав сам факт від`їзду матері.

У процентному відношенні дітей досліджуваної групи з різними особливостями емоційної прив`язаності до матері виявлених в дослідженні, представлено на рис. 3.1:

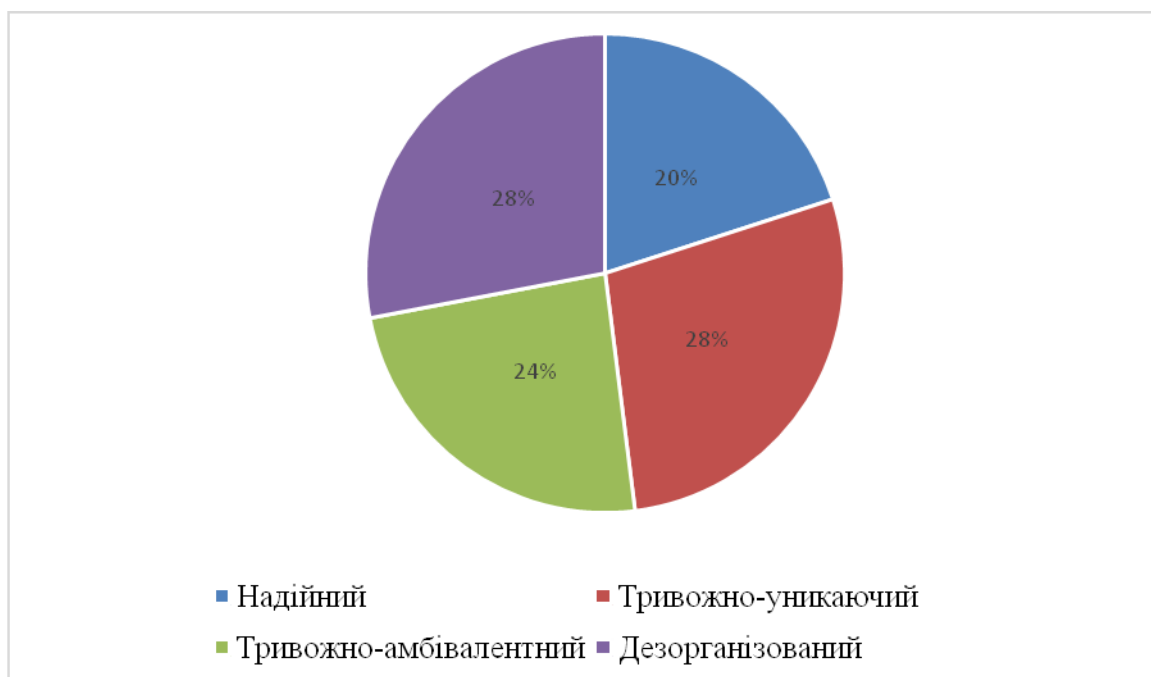

Рис.3.1 – Переважаючі типи емоційної прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку в відсотках

За діаграмою прослідковуємо незначне переважання тривожно-уникаючого і дезорганізованого типів емоційної прив'язаності до матері. Найменш представленим в даній вибірці дошкільників став надійний тип емоційної прив'язаності.

Орієнтуючись на систему оцінювання прив'язаності до матері Н. Каплан, нами було виділено чотири групи дітей дошкільного віку у залежності від типу прив'язаності до матері.

1. Діти групи «А» - 20% (10 осіб): переважає високонадійна прив'язаність до матері. Діти емоційно реагують на відсутність матері, а також займають активну позицію пошуку відновлення прив'язаності, проектуючи успішне закінчення розлуки з матір'ю.

2. Діти групи «Б» - 28% (14 осіб) в них переважає ненадійна прив'язаність до матері. У таких дітей переважає недовіра до матері, а так само агресивне ставлення. Переважає тривожно-уникаючий тип прив'язаності. Наявна прив'язаність до інших членів родини: батька, бабусі і інших людей.

3. Діти групи (С) – 24% (12 осіб). Їм характерна ненадійна прив'язаність до матері, недовіра й хвилювання про те, що коли буде потреба –

матері не буде поряд. Переважає тривожно-амбівалентний тип прив'язаності. Домінує прив'язаність до батька або бабусі.

4. Діти типу «Д» - 28% (14 осіб). У таких дітей наявна як умовно надійна прив'язаність так і не надійна прив'язаність. Вони не постійно можуть довіряти матері, мама не постійно може допомогти й надати підтримку. У них переважає дезорієнтований тип емоційної прив'язаності, разом з тим, виявлено прив'язаність до матері і відсутність прив'язаності до інших членів сім'ї.

Під час обробки даних за методикою Рене Жиля, ми розкрили особливості сфери міжособистісних стосунків дітей дошкільного віку. Нам вдалося оцінити сприйняття внутрішньо сімейних стосунків. Було конкретно визначено особливості міжособистісних стосунків з найближчим оточенням дітей дошкільного віку. Аналізуючи дані за методикою, ми отримали результати, що представлені на малюнках 3.2 і 3.3

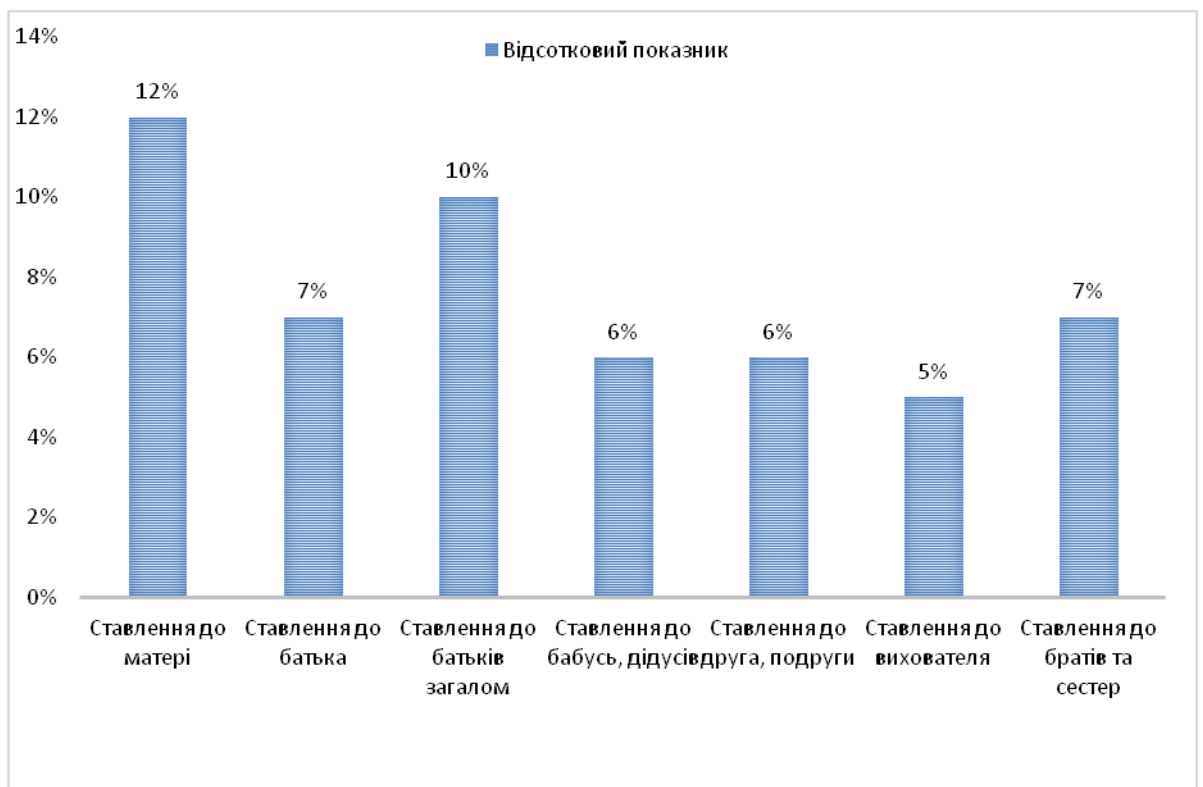

Рис. 3.2 Відсоткове відношення змінних, що характеризують міжособистісні взаємовідносини дошкільників з оточуючими

Аналізуючи отримані результати, можемо зазначити, що діти дошкільного віку на перше місце, у характеристиці особистісного ставлення до оточуючих, обирають ставлення до матері (12%). Другу сходинку займає ставлення до батьків загалом (10%), на третьому місці – ставлення до батька і ставлення до братів й сестер (7%). При даному шкала «дитина-батько», відчувається дітьми менш взаємно, ніж «дитина-матір». Батько для дитини характеризується як менш турботливий, менш люблячий й розуміючий. Відповідно до аналізу отриманих результатів можна зазначити, що в досліджуваних у загальному сприятливий клімат у сім'ях, що визначається високим відсотком отриманих показників. Результати свідчать про те, що діти мають найбільш тісні сімейні зв'язки з матерями, бабусями, дідусями і іншими близькими родичами, що свідчить про не правильний розподіл пріоритетів сімейних взаємовідносин.

Ми можемо зробити висновки, що дошкільники дають високу оцінку усім людям найближчого оточення, й можна говорити про те, що діти мають прив'язаність до людей зі власного постійного оточення. Показники різних досліджень майже не відрізняються один від одного, що свідчить про те, що діти ще не уміють вибудувувати ієрархію взаємовідносин. Відсутність чіткого розмежування взаємовідносин з родичами, друзями, вихователем і ін. Відповідно, можемо стверджувати, що діти дошкільного віку мають низький сформований рівень міжособистісних взаємовідносин. Помітно позитивне сприйняття сімейних взаємовідносин у загальному.

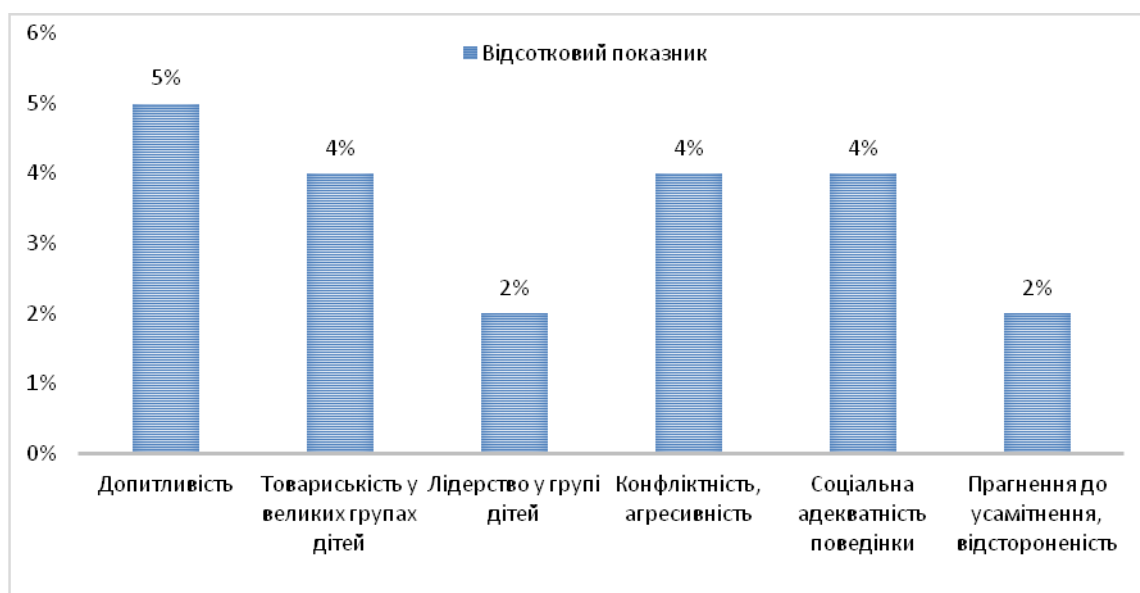

Рис. 3.3 Відсоткове відношення змінних, що характеризують особистісні риси дошкільників

За результатами аналізу особистісних рис дошкільників ми отримали наступні результати. За шкалою «допитливість», «товариськість» і «соціальна адекватність поведінки» діти мають вищі показники (5% і 4% відповідно), ніж за шкалою «прагнення до усамітнення» та «лідерство» (2%). Можемо зробити висновки, що діти мають високий рівень допитливості, мають прагнення до незалежності, вони сміливі, а так само вони нерідко прагнуть до соціальної взаємодії, мають високий комунікативний потенціал. Разом з тим, дошкільники не прагнуть до усамітненості, а також у них не спостерігається настороженість в відносинах з оточуючими.

Аналізуючи отримані результати за методикою «Два будиночки», можемо зазначити, що на запитання «В якому будиночку ти б бажав жити?», усі діти відповіли, що бажують жити у червоному будиночку. Якщо дошкільник розміщує себе в червоний будиночок – можна говорити про його цілісне позитивне ставлення до себе і оточуючих. Отримані результати свідчать про хороший рівень згуртованості колективу, кількість виборів дошкільників коливається від 2 до 4 виборів. Кожна дитина зробила 3-4 вибори. Можна зробити висновок, що поміж дітей у колективі склалась позитивна атмосфера.

3.2 Взаємозв'язок емоційної прив'язаності до матері і самооцінки дітей дошкільного віку

На наступному етапі нашого дослідження нам вдалось відшукати взаємозв'язок емоційної прив'язаності до матері і самооцінки дітей дошкільного віку.

Так як на становлення самооцінки в дітей старшого дошкільного віку значною мірою обумовлюється оцінками значущих дорослих особистих властивостей дитини, її успішності у різних видах діяльності. У якості авторитетів для старших дошкільників, як правило, виступають батьки та вихователі, то за допомогою тесту «Сходинки» В.Г. Шур нами було виявлено особливості самооцінки старших дошкільників. Графічно отримані результати представлено на рисунках 3.4 і 3.5

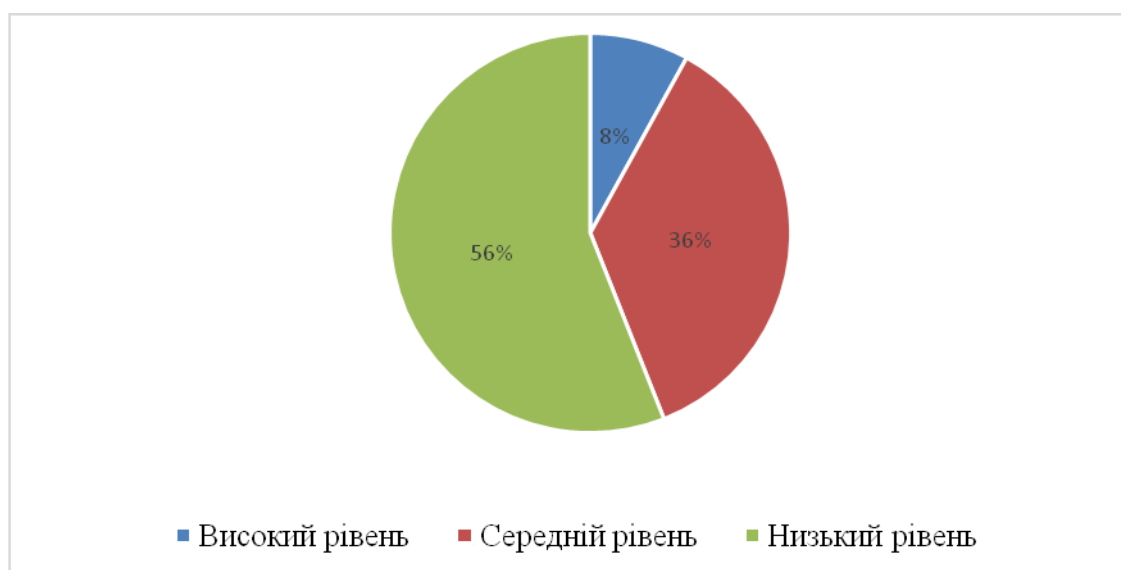

Рис.3.4 Особливості самооцінки старших дошкільників

За результатами даної методики було виявлено, що 8% учасників експерименту, батьківська оцінка їх особистісних якостей відповідає високому рівню, для 36% опитуваних – середньому, а 56% дітей вважають, що батьки низько оцінюють їх особистісні якості і життєві успіхи. Таким чином, можна констатувати наявність в значній кількості опитуваних незадоволеної потреби у позитивному батьківському ставленні, потреби у прийнятті дитини що

ускладнює формування позитивного «образу Я» й адекватної самооцінки в дітей дошкільного віку.

Прагнення зберегти загальну позитивну самооцінку старших дошкільників в умовах низької батьківської оцінки їх позитивних особистісних якостей й життєвих успіхів зумовлює потребу дітей у підвищеній увазі та позитивному ставленні інших значущих дорослих, а саме – вихователів. А це, у власну чергу, призводить до неадекватних уявлень старших дошкільників про завищену позитивну оцінку їх пізнавальних досягнень вихователями, навіть коли подібна оцінка не є заслуженою. Становлення недостатньо об'єктивної самооцінки старших дошкільників, у власну чергу, нерідко приводить до ускладнення формування пізнавальної мотивації, а так само мотивації досягнення успіху.

За таких умов, в дітей виникає потреба в ухваленні іншими значущими дорослими, у якості котрих, крім вихователів, можуть виступати брати, сестри, друзі. Відповідно до результатів методики «Сходинки» В.Г. Щур, так само було виявлено, що, на думку 75% досліджуваних, вихователі високо оцінюють їх особистісні якості, на думку 21% дітей подібна оцінка відповідає середньому рівню, 4% опитуваних – низькому.

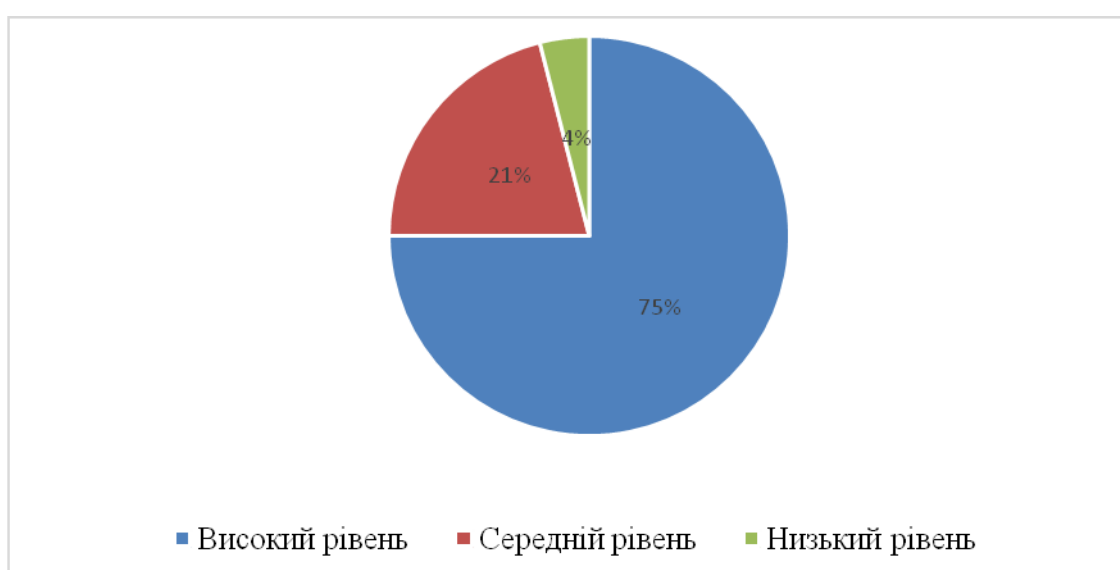

Рис.3.5 Особливості самооцінки старших дошкільників

Таким чином, можна констатувати, що можливості більшості дошкільників, вихователі оцінюють значно вище, ніж їх батьки. Такі умови ускладнюють становлення самооцінки старших дошкільників й можуть приводити до виникнення в них захисних механізмів.

Одержані результати свідчать про те, що самооцінка більшості учасників експерименту є значно вищою за оцінку батьків й вищою за оцінку вихователів, що, на нашу думку, свідчить про її недостатню адекватність й може бути чинником виникнення захисних механізмів за типом заперечення чи компенсації. Відповідно до результатів нашого дослідження, надійна прив'язаність до матері знаходиться на низькому рівні, а також відсутність чіткого розмежування взаємовідносин з родичами, друзями, вихователем приводить до низького рівня сформованості міжособистісних взаємовідносин. Адекватна самооцінка, як чинник вищеописаного не може сформуватися належним чином. Тому дорослі мають створювати оптимальні умови для її формування й одним з ключових факторів виступає спілкування з дорослими.

На наступному етапі дослідження був здійснений аналіз взаємозв'язку виявлених типів прив'язаності дитини до матері за допомогою проективної методики Н. Каплан і рівнями самооцінки за тестом «Сходинки» В.Г. Щур. Результати такої роботи узагальнені в наступній таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Кореляційний аналіз типів прив'язаності (методика Н. Каплан) і рівнів самооцінки за методикою «Сходинки» В. Г. Щур

Типи прив'язаності	Рівні самооцінки		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Надійний	0,422*	0,413*	-0,352**
Тривожно-уникаючий	0,147	0,203	0,454*
Тривожно-амбівалентний	0,361*	0,013	0,473*
Дезорганізований	0,126	0,034	0,481*

Умовні позначення:

- * - коефіцієнти кореляції, значимі при $p = 0,05$
- * * - коефіцієнти кореляції, значимі при $p = 0,01$

Кореляційний аналіз отриманих даних виявив достовірний позитивний зв'язок поміж типом надійно надійної прив'язаності за методикою Н. Каплан й середнім і високим рівнем самооцінки за тестом «Сходінки» В. Г. Щур ($r=0,422$ і $r=0,413$). У дітей з надійним типом прив'язаності формується середній та високий рівні самооцінки, адже батьки оцінюють високо їх особистісні якості і життєві успіхи. Такі діти сприймають материнську фігуру – «близько, поруч, разом».

Негативний кореляційний зв'язок наявний в надійного типу прив'язаності і низького рівня самооцінки ($r=-0,352$). Низька самооцінка формується в дітей, що не отримують уваги і підтримки від матері. Таким чином, в дітей наявна незадоволена потреба в позитивному батьківському ставленні, що ускладнює формування адекватної самооцінки в дітей дошкільного віку. Виявлені достовірні кореляційні зв'язки дають нам можливість припустити, що в дітей з надійним типом прив'язаності об'єкт прив'язаності володіє здатністю сформувати позитивний «образ Я» і адекватну самооцінку в дітей дошкільного віку.

Кореляційний аналіз зв'язків поміж тривожно-уникаючим типом прив'язаності відносно матері і рівнем самооцінки продемонстрував позитивний достовірний зв'язок з низьким рівнем самооцінки ($r=0,454$). Об'єкт прив'язаності для таких дітей не є значимою особою й не задовольняє потреби у пестощах, любові, визнанні. Таким чином, внутрішня структура прив'язаності в цих дітей містить досвід батьківського відторгнення, емоційної холодності, вимогливості й контролю. Така характеристика зовнішнього об'єкта лягає у основу внутрішньої робочої моделі й характеризує матір як ненадійний об'єкт прив'язаності. Ставлення матері не відповідає потребам дитини у прив'язаності, характеризується певною характерною близькістю чи дистанцією, а так само поведінковим репертуаром.

Кореляційний аналіз отриманих даних виявив достовірний позитивний зв'язок поміж тривожно-амбівалентним типом прив'язаності за методикою Н. Каплан й високим й низьким рівнем самооцінки ($r=0,361$ і $r=0,473$). Встановлені достовірні кореляційні зв'язки дають нам можливість припустити, що діти з тривожно-амбівалентним типом прив'язаності мають потребу в ухваленні іншими значущими дорослими, адже матір не може адекватно оцінити особистісні якості і життєві успіхи дитини.

Кореляційний аналіз отриманих даних виявив достовірний позитивний зв'язок поміж дезорганізованим типом прив'язаності за методикою Н. Каплан й низьким рівнем самооцінки ($r=0,481$). Кореляційний зв'язок демонструє, що діти з дезорганізованим типом прив'язаності переважно мають низьку самооцінку. Вони не постійно можуть довіряти матері, мама не постійно може надати їм підтримку і повірити у їх сили й можливості.

3.3 Результати впровадження програми психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку

При розробці програми корекційно-розвиваючих вправ особливу увагу було приділено відбору вправ, аби вони не нагадували «калейдоскоп», а склалися в механізм вирішення проблеми формування адекватної самооцінки в дітей дошкільного віку. В процесі усіх етапів заняття була побудована потрібна грамотна комунікативна тактика фахівця-ведучого, що сприяло особистісно-орієнтованому спілкуванню з групою й установленню довірчої, теплої атмосфери під час занять. Для гармонізації ставлення до себе ми використовували ігри: «Павутинка гарних слів», «Я зростаю», «Вітальна листівка собі», «Дзеркало», «Ласкаве ім'я»; малюнки на теми: «Я й моє ім'я», «Я нині й я у майбутньому». Ми навчали дітей відкрито проявляти емоції, не стримувати почуття. Цьому сприяли вправи на зняття емоційної напруги

«Сонячний зайчик», «Зморшки», «Подорож», «Чарівний стілець», «Шукаємо скарб, «Казкова держава для друзів»».

Дошкільнятам пропонувалися ігри на розвиток вольових процесів: уважно слухати й виконувати вказівки ведучого («Слухай й виконуй», «Літає – не літає», «Без сигналу не лови»). Причому поступово роль ведучого передавалася самим дітям. Спочатку це були активні, ініціативні діти, після менш активні. Включалися ігри, спрямовані на розвиток вміння будувати стосунки й взаємодії у групі однолітків.

Діти освоювали способи адекватного реагування на різні ситуації. Особливо важко це давалося дітям з неефективними способами психологічного захисту (наприклад уникнення). Аналіз уривків з художніх творів, продовження оповідань й вигадування казок продемонстрували, що діти схильні до конфліктного закінчення проблемних ситуацій. Ми вчили використовувати ефективні засоби психологічного захисту («себе зберегти та іншим не нашкодити»). Протягом усіх занять в дошкільників розвивали самостійність (особливо це давалось дітям, що мають тривожно-амбівалентний тип прив'язаності). Так само звертали увагу на формування відповідальності за свої вчинки, вміння доводити почату справу до кінця, у першу чергу в дітей, що характеризуються імпульсивною поведінкою.

В цілому, програма надала можливість сформувати надійний тип прив'язаності до матері, як чинника формування самооцінки у дітей. Це виражалось у розумінні себе, умінні виділяти позитивні сторони своєї особистості, «презентувати себе». Свідченням того стало проведення вправ «Який Я?», «Повтори й продовж», «Відгадай про кого йдеться» де від дітей вимагалось не лише запам'ятати й повторити все хороше, сказане про нього іншими дітьми, але і продовжити висловлювання («Ще я ...», «Я можу ...», « Я хочу ...», « Я вмію ...»).

Для розвитку децентрації, формування вміння визначати ставлення оточуючих до себе, їх реакцію на поведінку інших застосовувалися ігри «Мишка й мишоловка», «Зрозумій мене», «Маска емоцій», «Довіра»,

«Дізнайся, хто це» та ін. Навіть замкнуті діти виявляли готовність брати активну участь в спільній діяльності.

У їх діях з'явилася розкутість, невимушеність, безпосередність. Протягом занять діти отримали можливість програвати власні психологічні проблеми й тим самим звільнитися від негативних переживань. Вони так само вчилися уникати негативний вплив на себе з боку інших людей, ефективно й адекватно реагувати на проблемні ситуації.

Наступна серія занять була спрямована на розвиток комунікативних здібностей. Спочатку різні способи реагування у конфліктній ситуації пропонувалися психологом, а діти вибирали більше адекватні. Після вони самі стали пропонувати шляхи вирішення проблем. Для цього їм потрібно було проявити активність у таких вправах як: «Мій безмовний товариш», «Дружба», «Непробивна стіна», «Ти кричиш, а я мовчу», «Ні, я не подібний», «Навчи мене» і ін. На останніх заняттях, відповідно до логіки побудови програми корекційно-розвиваючих занять, ми автоматизували позитивні зміни, що відбулися у особистісній сфері дитини. Заняття будувалися без певного сценарію. Ігри і вправи вибирали самі діти з числа більше вподобаних, модифікували їх, придумували незвичайну кінцівку, з'єднували персонажі з різних творів тощо.

Так, при інсценуванні казки «Теремок» діти самі розподілили ролі, причому враховували побажання учасників. Діти оголосили, що усі, хто живе у теремку – дружна сім'я. Ведмедю у розіграній казці, на відміну від оригіналу, дісталася роль доброго, турботливого батька, а роль матері – лисиці, котра уміє згладити будь який конфлікт. В ролі цих персонажів виявилися діти, не наділені названими якостями у реальному житті. Це свідчить про те, що в дітей підвищилася активність, з'явилися навички позитивного спілкування й різноманітність способів поведінки. Діагностична процедура, що завершувала етап корекційно-розвиваючої роботи з дітьми продемонструвала адекватність сприйняття себе дитиною і її переживання, ставлення до себе близьких людей,

позитивний емоційний фон самосприйняття і їх позитивне ставлення до батьків.

Окремо для матерів дітей, які приймали участь у програмі психологічної корекції прив'язаності була розроблена система вправ, що сприяли становленню материнської компетентності, тісного взаємозв'язку між матерями та їх дітьми, формуванню конструктивної взаємодії з дітьми у сім'ї. Використавши розроблені вправи у програмі корекції, нам вдалося ознайомити батьків з особливостями впливу стилю спілкування в сім'ї на емоційне благополуччя дітей; сформуванню вміння аналізувати свої виховні впливи на дитину та їх наслідки, сприяти конструктивному спілкуванню дорослого з дитиною; розвинути вміння членів сім'ї взаємодіяти у спілкуванні та поведінці; зміцнити та зберегти родинні відносини та взаємозв'язок з дитиною. Наведемо приклади вправ для матерів, які були використані нами під час впровадження програми. Зокрема, вправа для релаксації «Очищення від тривог», вправа «Вчимося бачити позитивні наміри дитини», вправа «Недитячі заборони», вправа «Маски, які ми носимо», вправа «Ярлики», вправа «Не кричіть на дитину!», вправа «Валіза емоцій». Елементи програми корекції представлені у додатку Д.

На наступному етапі нашого дослідження було проведено перевірку ефективності розробленої програми психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку. Для реалізації цього завдання досліджуваним, в котрих на етапі констатуючого дослідження був виявлений не адекватний рівень самооцінки, було запропоновано пройти повторну діагностику.

Для визначення ефективності виконаної роботи нами був використаний наступний діагностичний інструментарій: «Проективна методика Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прив'язаності дитини до матері», методика «Адаптована методика дослідження міжособистісних взаємовідносин Р. Жилия». З цією метою на кінцевому етапі дослідження було здійснено контрольний зріз типу емоційної прив'язаності старших дошкільників. Досліджуваним було запропоновано повторно пройти дослідження за методикою для вивчення типу

прив'язаності. Отримані результати проаналізовано й здійснено порівняльну характеристику з якісно-кількісними даними, одержаними у ході повторного дослідження.

- з надійним типом емоційної прив'язаності (А) до матері виявлено 31% старших дошкільників;
- тривожно-уникаючий тип (В) емоційної прив'язаності до матері залишився домінуючим у 19% дітей групи.
- тривожно-амбівалентний тип (С) емоційної прив'язаності присутній у 25% дітей.
- дезорганізований тип прив'язаності (Д) переважає у 25% досліджуваних.

В групі після формуючого експерименту залишилися діти, які мають типи ненадійної прив'язаності до матері. Такі діти навіть після формуючої корекційної програми не впевнені, що мама може надати необхідну допомогу, їй можна довірити свої почуття і думки та отримати підтримку. Відсоток таких дітей склав 25%. Позитивним ефектом корекційної роботи можна вважати і зниження на контрольному етапі експерименту ненадійних типів прив'язаності на 53%. Після діагностичного обстеження групи досліджуваних, істотних змін в надійності прив'язаності до матері виявлено не було.

За методикою «Адаптована методика дослідження міжособистісних взаємовідносин Р. Жилія» було виявлено, що в прив'язаність тільки до матері залишилася домінувати у 38% досліджуваних. Прив'язаність до інших членів сім'ї стала переважаючою у 25% старших дошкільників.

Порівнюючи результати повторної діагностики з початковою, можна зробити висновок про те, що у даної групи досліджуваних з'явилася рівноцінна прив'язаність до обох батьків, що на наш погляд, є важливим моментом для розвитку внутрішньої опори у дитини. Спостерігається своєрідний перехід від прив'язаності до інших членів сім'ї (бабусь) і посилення прив'язаності до матері.

Таким чином, аналіз кількісних результатів, отриманих у досліджуваній групі до початку й опісля закінчення впровадження системи формувальних впливів, довів, що під час введення в навчально-виховний процес розробленої нами програми психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку створювались оптимальні умови для формування адекватної самооцінки в процесі взаємин з дорослими та однолітками.

Аналіз даних продемонстрував, що тип прив'язаності в досліджуваних зазнав суттєвих значних позитивних кількісних й якісних змін. Отримані дані свідчать про позитивні тенденції в розвитку самоставлення старших дошкільників у результаті реалізації розробленої нами програми корекційно-розвиваючих занять. Таким чином, в результаті здійснення формувальної роботи значна кількість батьків дітей досліджуваної групи – зрозуміли важливість проблеми типу прив'язаності старших дошкільників й переорієнтувалися на побудову процесів взаємодії з власними дітьми за допомогою ефективних способів, запропонованих розвивальною програмою.

Вихователі так само трансформували своє ставлення до дітей: вони стали частіше позитивно оцінювати їх дії, більш оцінювати їх спонтанні і стимульовані педагогом творчі прояви. Дорослі стали оцінювати не лише якість виконання дитиною роботи, а також самостійність її пошуку. Однак поряд з позитивними змінами залишилися не розв'язаними завдання, пов'язані з типами прив'язаності, відмінними від надійного, дітей до матерів, адже тип прив'язаності у кожної дитини залишився сталий. Дослідження показало, що порушена нами проблема не вирішується за один рік, над нею слід працювати завжди, починаючи з часу очікування.

В першу чергу матері мають трансформувати самих себе, свої стереотипи, світобачення, що неопосередковано впливає на виховний процес дітей. Вони мають зрозуміти важливість власного ставлення до дитини, що полягає у її гармонійному розвитку. В процесі виховання дуже важливо спостерігати не лише за дитиною, а та звертати увагу на свої переживання: привчити себе аналізувати їх і чесно відповідати собі на власні запитання.

Наприклад: «Чому я хочу, аби дитина була слухняною? Що це мені надає?»; «Навіщо мені необхідно, аби дитина була такою, якою я її хочу бачити?»; «Що я відчуваю, коли дитина не виконує мої прохання?» тощо. Тобто варто зайнятися самовихованням, але більшість батьків намагаються швидко вирішити неприємну ситуацію й забути її, не замислюючись над причинами конфлікту.

Висновки до розділу 3

Отже, зіставляючи результати емпіричного дослідження, можна констатувати, що головні завдання роботи вдалося реалізувати. Відповідно до проблематики роботи, було здійснено підбір методик для дослідження прив'язаності до матері як чинника формування самооцінки в дітей старшого дошкільного віку. Було організовано емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення особливостей прив'язаності до матері як чинника формування самооцінки в дітей старшого дошкільного віку. Аналіз результатів дослідження дозволяє констатувати, що існує пряма залежність між особливостями прояву самооцінки (самостійний вибір ролей у іграх, ініціатива до певної діяльності, критика інших дітей, реакція на критику по співвідношенню до себе, конфліктність) в дітей старшого дошкільного віку й типом прив'язаності до матері. Для розвитку надійного типу прив'язаності до матері в дітей старшого дошкільного віку була запропонована і апробована програма психологічної корекції прив'язаності до матері для розвитку надійного типу прив'язаності в дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

Здійснене нами магістерське дослідження з проблеми емоційної прив'язаності до матері як чинника формування самооцінки в дітей дошкільного віку дало підстави для формулювання таких висновків:

1. В результаті теоретико-методологічного аналізу вітчизняних і зарубіжних досліджень емоційної прив'язаності до матері, було встановлено що емоційна прив'язаність дитини до матері, за визначенням Дж. Боулбі, – глибокий емоційний зв'язок з матір'ю, пошук контакту й близькості з нею, котрий надає беззахисній дитині потрібне відчуття безпеки. Емоційну прив'язаність вчені так само визначають як прагнення до емоційної близькості з іншою людиною та до збереження цієї близькості впродовж життя. Г. Ньюфелд визначав прив'язаність як лоно, у якому формується психологічне дозрівання. Воно виконує роль захисту від зовнішнього стресу і створює простір для формування особистості.

В залежності від типу прив'язаності до матері, особливості її прояву будуть відрізнятися, зокрема: діти з надійним типом прив'язаності здійснюють активну дослідницьку діяльність в незнайомих обставинах, використовуючи матір як «базу»; з унікаючим типом пасивні у новій ситуації; пасивно чи занадто довірливо реагують на незнайому дорослу людину; в разі тривожно-амбівалентного типу діти демонструють негативну емоційну реакцію в випадку наближення незнайомої дорослої людини, відчуває безпорадність й дезорієнтованість в разі відсутності матері. Відмінність між психоаналізом, теорією об'єктних відношень, еґо-психологією і теорією прив'язаності полягає в тому, що теорія прив'язаності опирається на теорію мотиваційних систем, а усі решта на теорію потягів, отже в нашому дослідженні опиралися на теорію прив'язаності Дж. Боулбі і його послідовників.

Самооцінка – результат тривалого процесу, котрий відбувається під впливом різноманітних детермінант й не призупиняється впродовж усього

життя людини. Самооцінка не тільки залежить від оточення особистості, її стилю спілкування, успіхів в діяльності, а й впливає на усі сфери життя дитини, корегує її поведінку. Ознайомившись з дослідженнями вчених, ми можемо зробити висновок, що структура самооцінки складається із взаємодії когнітивного, емоційного і поведінкового компоненту. Науковці вважають, що поведінковий компонент є результатом взаємодії когнітивного та емоційного компоненту. На формування, розвиток самооцінки впливає низка чинників: провідна діяльність, котра змінюється з віком особистості; ступінь її успішності; характер спілкування з найближчим оточенням, відчуття підтримання, захищеності.

2. Дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу м. Пологи. У дослідженні брали участь вихованці старших груп ($n=50$), з них 26 дівчаток і 24 хлопчики, віком 4-6 років. Даний період в старших дошкільників характеризується формуванням умінь правильно оцінювати себе, свої особистісні якості, досягнення і невдачі. Дослідження проводилось в три етапи: на першому етапі ми проаналізували стан розробки теми дослідження і розглянули теоретичні проблеми емоційної прив'язаності до матері й формування самооцінки в дітей дошкільного віку. Нам вдалося виділити теоретичні підходи щодо розуміння понять «прив'язаність до матері», «самооцінка дітей дошкільного віку» і визначити Базові чинники формування самооцінки дитини. Як теоретичну основу використали дослідження Дж. Боулбі, Г. Ньюфелда, М. Ейнсворт, М.А. Василенко, Л.І. Божович, В.А. Горбачової, А.В. Захарової, М.І. Лісіної, В.С. Мухіної, Л.І. Уманець. На другому етапі провели психологічну діагностику за допомогою тестових методик, виявили особливості прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку. На даному етапі ми відібрали методики, спираючись на діагностичні критерії, виділені у результаті теоретичного аналізу. Так само був здійснений відбір респондентів для дослідження, проведений аналіз результатів дослідження. Дане дослідження проводилось за допомогою таких методик: «Проективна методика Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прив'язаності

дитини до матері»; Методика «Сходинки» В. Г. Щур; «Адаптована методика дослідження міжособистісних взаємовідносин Р. Жилия»; Тест «Два будиночки». На третьому етапі дослідження ми здійснили якісну інтерпретацію отриманих результатів.

3. На основі отриманих результатів дослідження було розроблено й апробовано програму корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку. Метою програми є створення емоційно-сприятливої атмосфери для розкриття особистості дитини в ДНЗ. Атмосфера емоційної відкритості, прийняття, підтримання, розуміння дитини сприятиме розкриттю її особистості формуванню довіри і впевненості в позитивному співвідношенні до неї. Так само на цьому етапі дослідження відбулось визначення ефективності апробованої програми, а також формулювання висновків й оформлення магістерської роботи.

Отже, зіставляючи результати емпіричного дослідження, можна констатувати, що головні завдання роботи вдалося реалізувати. Відповідно до проблематики роботи, було здійснено підбір методик для дослідження прив'язаності до матері як чинника формування самооцінки в дітей старшого дошкільного віку. Було організовано емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення особливостей прив'язаності до матері як чинника формування самооцінки в дітей старшого дошкільного віку. Аналіз результатів дослідження дозволяє констатувати, що існує пряма залежність між особливостями прояву самооцінки (самостійний вибір ролей у іграх, ініціатива до певної діяльності, критика інших дітей, реакція на критику по співвідношенню до себе, конфліктність) в дітей старшого дошкільного віку й типом прив'язаності до матері. Для розвитку надійного типу прив'язаності в дітей старшого дошкільного віку була запропонована і апробована програма прив'язаності до матері в дітей старшого дошкільного віку.

Емпіричним шляхом було доведено наявність зв'язку між емоційною прив'язаністю і самооцінкою дітей дошкільного віку. У результаті впровадження у виховний процес старших дошкільників розвивальної

програми з метою формування надійного типу прив'язаності в дітей дошкільного віку отримано позитивну динаміку у розвитку надійного типу прив'язаності. Порівняльний аналіз даних до й після проведення формувальної роботи підтвердив обґрунтованість гіпотези щодо ефективності розробленої нами експериментальної програми корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку. Використання практичними психологами дошкільних навчальних закладів цієї програми у навчально-виховному процесі створить можливості для вирішення проблеми формування самооцінки, використати теоретичне підґрунтя та ефективні прийоми й методи покращення емоційно-ціннісного ставлення дітей до самих себе, поліпшення взаємодії з однолітками й дорослими.

Здійснене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів розглянутої проблеми. Його перспектива полягає в усебічному вивченні й подальшій розробці ще ефективніших діагностичних методів формування прив'язаності до матері, як чинника формування самооцінки в дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии: пер. с англ. Москва: Академический проект, 2011. 240 с.
2. Берегова Н.П., Степанюк О. К., Кушнір І. М. Психологічні особливості самооцінки дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні питання теорії і практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх спеціалістів*, м. Харків, ХНУ, 2020. С. 30-34.
3. Бех І.Д. Я як джерело духовного саморозвитку особистості. *Педагогіка й психологія: Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України*, 2011. С. 5-16.
4. Біла І.М. Психологія дитячої творчості. Київ: Фенікс, 2014. 28 с.
5. Божович, Л.И. Личность и ее формирование у детском возрасте. Санкт Петербург, 2009. 400 с.
6. Большакова А.М. Психологія особистісної реалізованості суб`єкта життєвого шляху: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 312 с.
7. Борисова З.Н., Кузьменко В.У. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки. Київ: Вища школа, 2004. 511с.
8. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Пер. с англ. В.В. Старовойтова. 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2004. 232 с.
9. Боулби Дж. Привязанность / Пер. с англ. Н.Г. Григорьевой и Г.В. Бурменской. Москва: Гардарика, 2003. 289 с.
10. Бриш К.Х. Терапия нарушений привязанности: От теории к практике. Москва: Когнито-Центр, 2012. 316 с.
11. Бурменская Г.В. Мировосприятие детей с разными типами привязанности к матери. *Вестник Московского университета*. 2011. №2. С. 21-35.

12. Видра О.Г. Вікова і педагогічна психологія: *Навчальний посібник*. 2011. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r1.pdf>
13. Гончаровська Г.Ф. Соціально-психологічні чинники становлення самооцінки дитини дошкільного віку. *Проблеми сучасної психології*. 2010. №8. С. 200 – 208.
14. Горбатих В.В. Індивідуальні особливості самоставлення дітей старшого дошкільного віку. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка; Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України; за ред. С.Д. Максименка. м.Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Вип. 13. С. 39 – 47.
15. Горбатих В.В. Роль гуманних почуттів в становленні емоційно-ціннісного ставлення дошкільника до себе. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ., 2012. Т. IV, Вип. 8. С. 27–35.
16. Горбачова О.Ю. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій дошкільника як чинник готовності до навчання: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2013. 18с.
17. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2006. 112с.
18. Жихарева Л.В. Особливості батьківського ставлення у контексті дитячо-батьківської прихильності. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Харків. 2013. №1046. С. 234–238.
19. Власова О.І., Жихарева Л.В. Психологічні особливості матері як чинник формування якості прихильності дитини. *Вісник Національного університету оборони України*. Зб-к наук. праць. Київ: НУОУ, 2015. №45. 294 с. С. 27-32.
20. Калуська Л.В. Родинне сонцеколо. Методичний poradник задля роботи з батьками / за ред. Л.В. Калуська. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 140 с.

21. Католик Г.В. Дитяча і юнацька психотерапія: теорія і практика у сучасних наукових дослідженнях. Вид. 2-ге, доповнене. Львів: Астролябія, 2012. 311 с.
22. Кононко О.Л. Плекаємо у малечі почуття самовартості: навч.-метод. посіб. Харків: Ранок, 2010. 207 с.
23. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника. Київ: Стилос, 2000. 336 с.
24. Малер М.С. Психологическое рождение человеческого младенца: симбиоз и индивидуация. Москва: Когито-Центр, 2014. 413с.
25. Методика «Сходинки» В. Г. Щур. Доступ URL: <https://sites.google.com/site/marinasergeevnapsihologia/cikavi-fakti-zpsihologiie/metodika-shodinki>
26. Микулинцер И.М., Шейвер Ф.Р. Взгляд на психопатологию с точки зрения теории привязанности /Пер. с англ.// Всемирная психиатрия. 2012. №11(1). С. 13-17.
27. Миллер А. Драмма одареного ребенка и поиск собственного Я. Москва: Прогресс, 2012. 109 с.
28. Молчанова О.Н. Самооценка: Теоретические проблемы и эмпирические исследования: учеб. пособие. Москва: Наука, 2010. 392 с.
29. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Фенікс. 2013. 460с. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5319>
30. Нартова-Бочавер С.К., Бочавер К.А., Бочавер С.Ю. Жизненное пространство семьи. Москва: Генезис, 2011. 320 с.
31. Науменко О.С. Структура Я-концепції особистості. *Актуальні проблеми психології*. Проблеми психології творчості. ЖДУ ім. Івана Франка. Житомир. 2010. Вип. 10. Ч.ІІ С. 287-293.
32. Ньюфелд Г., Матэ Г. Не упускайте своїх дітей. Почему родители должны быть важнее, чем ровесники: Москва. Изд. Ресурс, 2012. 384 с.

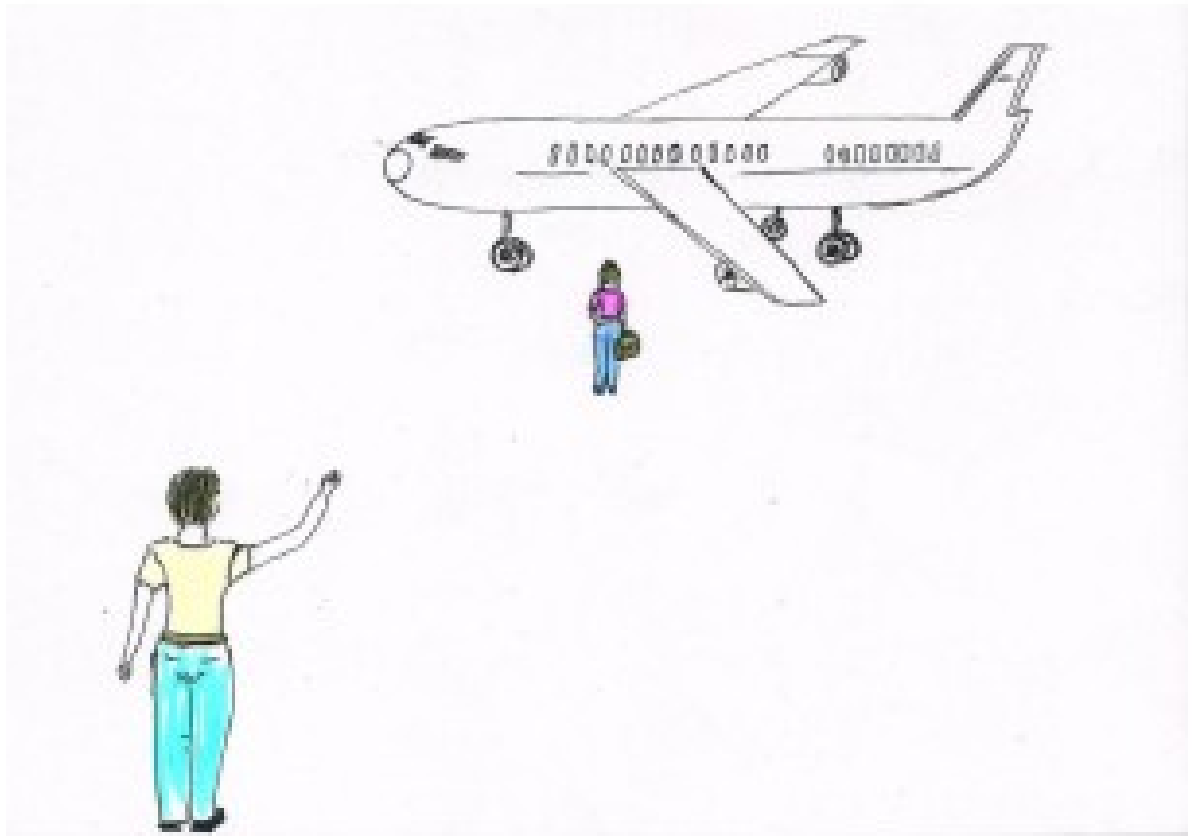
33. Педагогика. Методика Рене Жиля задля школьників младших классов: как правильно использовать. 2018. Режим доступа: <https://paidagogos.com/>
34. Петрановская Л. Тайная опора: привязанность у жизни ребенка. Москва: АСТ, 2015. Режим доступа: <https://www.litres.ru/ludmila-petranovskaja/taynaya-opora-privyazannost-v-zhizni-rebenka-2/>
35. Поддьяков Н.Н. Психическое развитие и саморазвитие ребенка от рождения до 6 лет. Санкт Петербург: Речь, 2010. 144 с.
36. Порушення дитячої прив'язаності – нова реальність сьогодення? *Соціальний педагог*. 2012. № 1 (61). С. 4-9.
37. Попович І.С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань. *Проблеми загальної і педагогічної психології*. 2010. Ч.3. С. 326-333.
38. Прищепа Т.І. Соціалізація дошкільників у умовах ДНЗ. Харків: Основа, 2010. 107 с.
39. Проблеми розвитку і корекція емоційної сфери старших дошкільників / Упоряд. О.А. Атемасова. Харків: Ранок, 2010. 176 с.
40. Психология счастливой жизни. Методика Рене Жиля. – Режим доступа: <https://psycabi.net>
41. Савченко Ю.Ю. Цінність батьківсько-дитячих взаємин в процесі особистісного розвитку дошкільника. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України; за ред. С.Д. Максименка. Київ: Срібна Хвиля, 2014. Вип. 10. С. 208-219.
42. Семья: психология, педагогика, социальная работа / Под ред. А.А. Реана. Москва: АСТ, 2010. 576 с.
43. Соколова, Е.Т. Психотерапия Теория и практика. Москва: Академия, 2010. 368 с.
44. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника: монографія / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, О.О. Вовчик-Блакитна; за ред. Т.О. Піроженко. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 236 с.

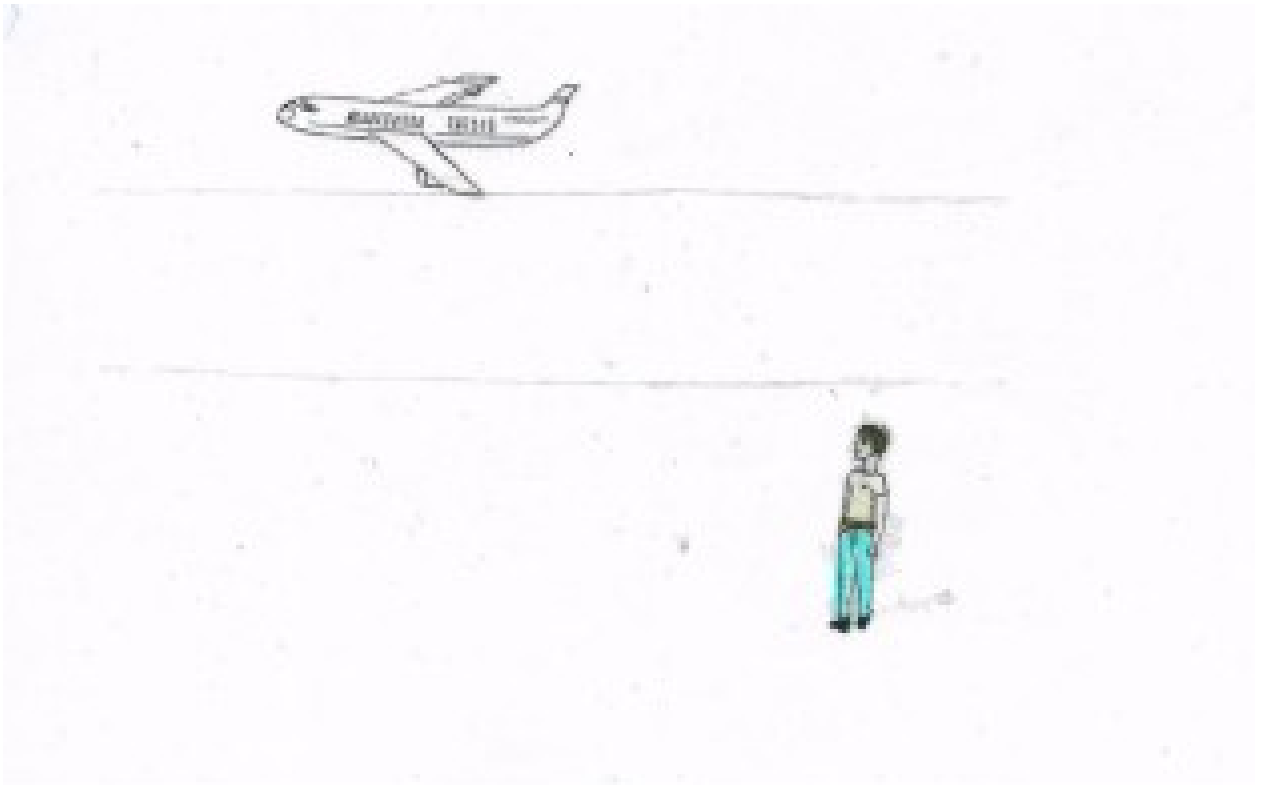
ДОДАТОК А

«Проективна методика Н. Каплан задля визначення особливостей емоційної прив'язаності дитини до матері»

Стимульний матеріал методики являє собою сім карток, на котрих зображені різні сюжетні картинки. Зображення носять досить умовний характер, що полегшує процес проєкції дітьми своїх переживань на персонажів картинок – хлопчика чи дівчинку залежно від статі дитини, відповідно, методика має два набори картинок. Картинки пред'являються дитині у певній послідовності:

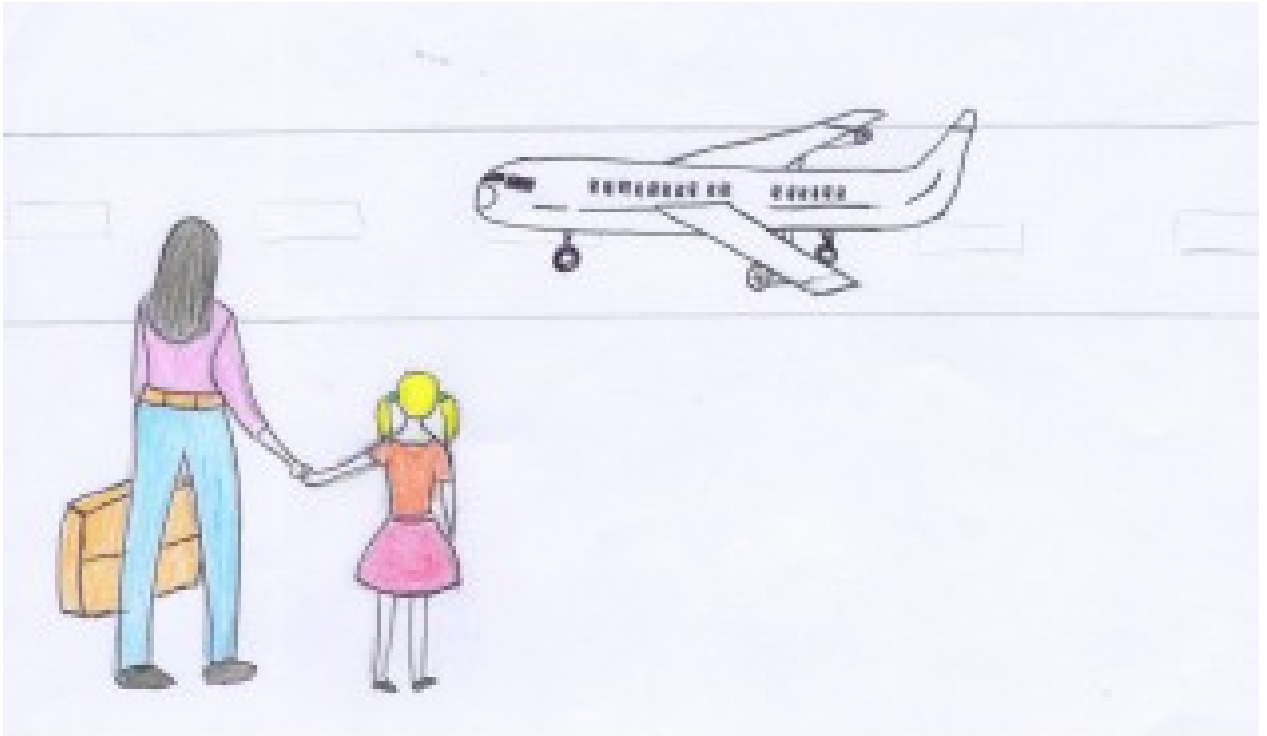
- 1) дитина іде з мамою до літака;
- 2) мама стоїть біля літака, а дитина, прощаючись, махає їй рукою;
- 3) дитина дивиться услід літаку, котрий відлітає;
- 4) дитина сама повертається додому;
- 5) приходять листоноша й приносить дитині посилку;
- 6) дитина відкриває посилку й усередині посилки вона знаходить іграшковий літачок;
- 7) дитина плаче, а листоноша стоїть поряд.

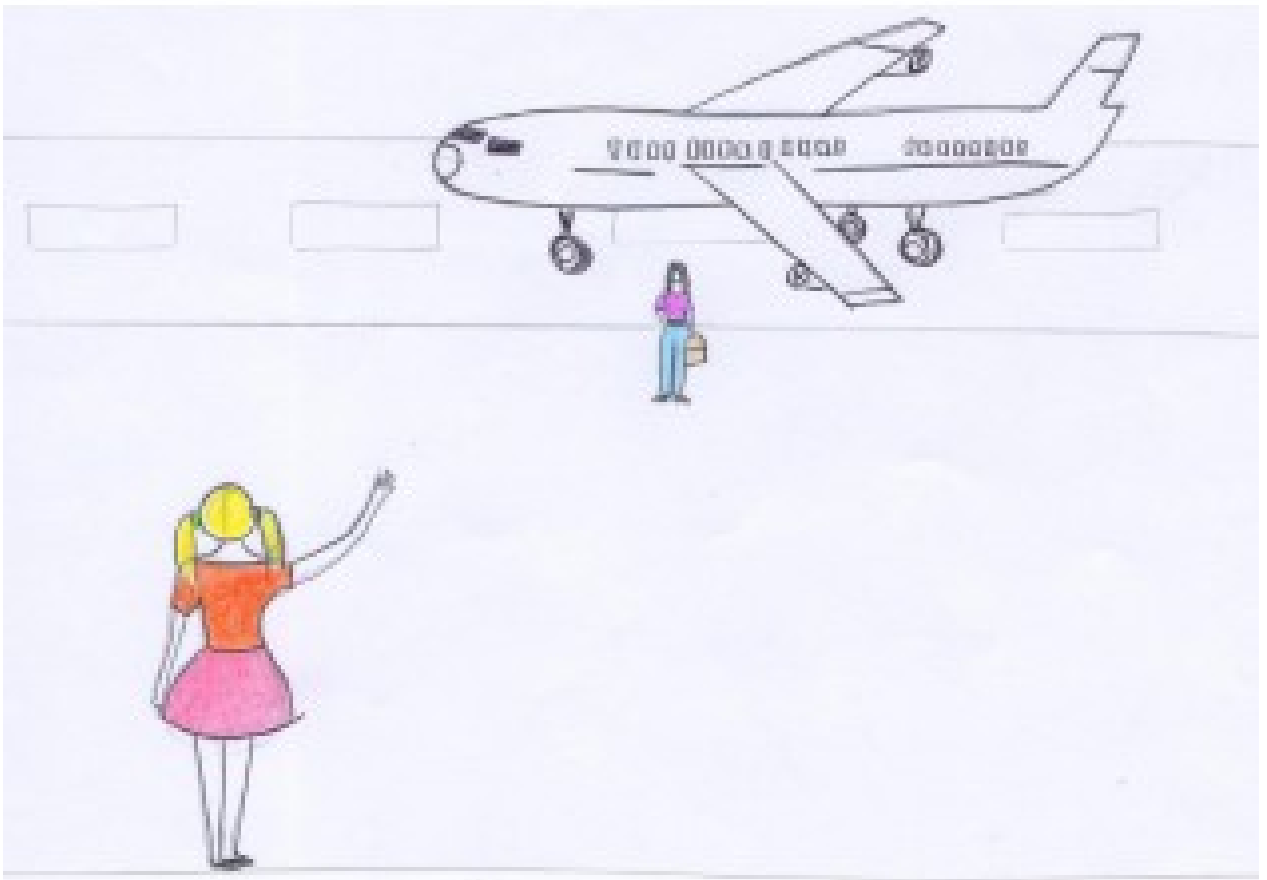

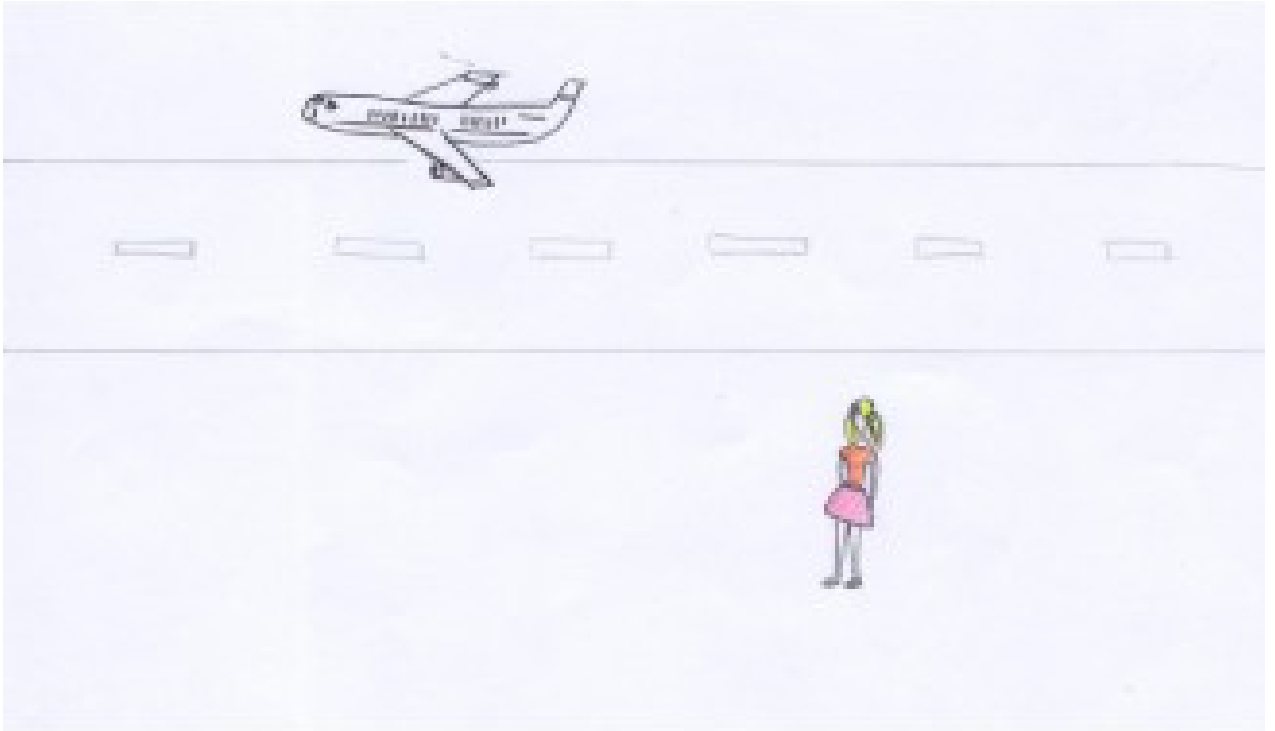

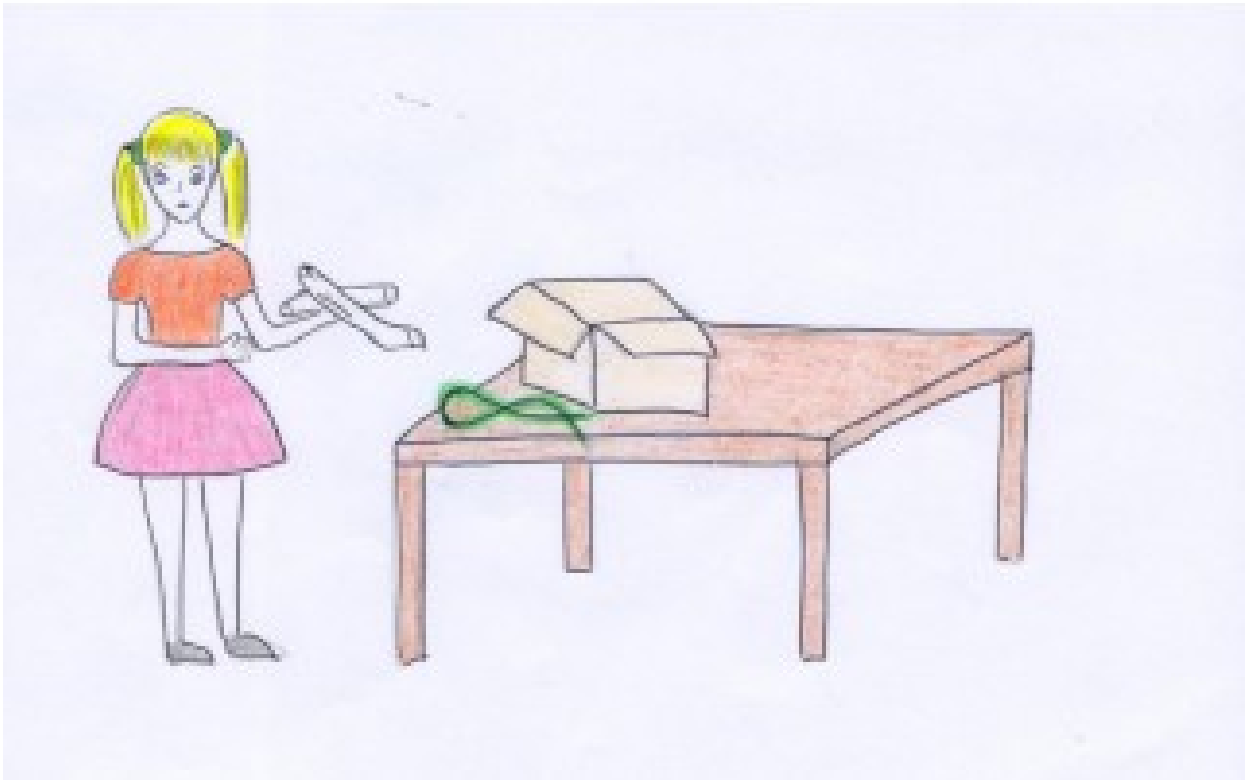
1.

4.

Процедура проведення методики передбачала три етапи:

1) на першому етапі дитину просять розглянути запропоновані картинки, де намальована історія про одного хлопчика (дівчинку), розклавши їх перед нею по черзі одну за іншою;

2) потім дитині пропонують розповісти історію про те, «що тут відбувається»;

3) стосовно кожної картинки дитині ставлять питання: про що тут герой думає, який в нього настрій («що він тут відчуває?»), що збирається робити, що присниться дівчинці (хлопчикові), коли вона/він ляже спати, сумна ця історія або весела.

У кінці бесіди дитину запитують про те, що буде, коли мама повернеться. Так як у серії картинок зображення зустрічі немає, відповідь дитини на останнє запитання носить проєктивний характер, заснований, як передбачається, на її власному досвіді спілкування з матір'ю. Бесіда фіксується й піддається аналізу. Предметом аналізу й оцінки є як зміст розповіді, складеної дитиною, так й її відповіді на запитання дослідника, що допомагають з'ясувати, як дитина

сприймає й емоційно переживає ситуацію розлуки з матір'ю. Відповідно з системою оцінювання, розробленою Н. Каплан, визначається один з чотирьох типів прихильності дитини до матері, тобто крім надійного (В), тривожно-уникаючого (А) й тривожно-амбівалентного (С) типів, що традиційно виділяються, у ній описується ще один – так званий дезорганізований тип (D). Для дезорганізованого типу характерна серйозна дезорієнтованість в поведінці матері, внаслідок чого в дитини з легкістю виникають страхи й найгірші побоювання стосовно наслідків розлуки.

Інтерпретація результатів даної методики носить якісний характер, при даному критерії диференціації розповідей дітей з точки зору проявів в них типів прихильності у Базовому відносяться до:

- загального емоційного фону сприймання ситуації;
- здатності дитини до вербалізації відчуттів й думок з приводу розлуки;
- характеру інтерпретації дитиною поведінки матері (від'їзд, дарунок);
- а так само засобів дитини давати собі раду із своїми переживаннями.

ДОДАТОК Б

Методика «Сходинок» В. Г. Щур

Хід виконання

Дитині демонструють намальовані на папері 7 сходинок, де середня сходинка має форму майданчика й пояснюють завдання: «На трьох нижніх сходах знаходяться погані діти (чим нижче, тим гірші), на майданчику - не погані й не гарні, а на трьох верхніх сходах - гарні діти (чим вище, тим ліпше)». Кожна сходинка має, тим самим, певну змістову характеристику. Дитина повинна поставити себе на одну із сходинок й обґрунтувати власний вибір.

Інструкція задля дитини

Психолог говорить: «Якщо усіх дітей розставити на цих сходах, то на трьох верхніх сходах опиняться хороші діти: добрі, розумні, сильні, слухняні - чим вище, тим ліпше. Так на сходинці 1 знаходяться просто гарні діти, на сходинці 2 - дуже гарні, на сходинці 3 - найкращі.

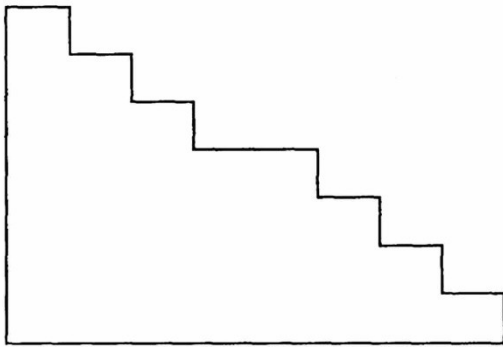
Ти знаєш, що є дуже гарні діти, є погані, є середні. Ось на цій драбинці (Показується листок паперу з намальованою драбинкою) середні діти знаходяться посередині, ось на даному майданчику (продемонструвати майданчик). Ці діти не погані, й не гарні, а середні.

А на трьох нижніх сходах знаходяться погані діти - чим нижче, тим гірші. Знизу від майданчика знаходяться погані діти, на 2 сходинці знизу - дуже погані, на 3 знизу - найгірші.

Зрозумів? Давай повторимо (повторюється з дитиною розташування сходинок).

А наразі постав себе на ту сходинку, яку ти, на твою думку, займаєш. Покажи, куди б ти поставив себе, на яку сходинку?» Аби легше було виконати завдання можна помістити на ту або іншу сходинку картинку зі зображенням хлопчика або дівчинки.

- Чому ти поставив себе на цю сходинку?

Оцінювання результатів

Для дітей, що вступають в перший клас, характерна наявність високої позитивної самооцінки. У нормі дитина повинна ставити себе не нижче, ніж на другу сходинку зверху, тобто нормою є самооцінка у 6 балів. 7 або 5 балів не є відхиленням від норми, а свідчать про дуже гарні або просто добрі відносини дитини у сім'ї та в дошкільному закладі.

Самооцінка від 1 до 3 балів, тобто віднесення дитиною себе до «поганих» дітей, є важливою ознакою неблагополучного соціального розвитку й, у першу чергу, є показником несприятливого досвіду соціальних взаємодій. Швидше за все, негативна самооцінка пов'язана з неблагополучними сімейними стосунками або негативним ставленням батьків до самої дитини чи пов'язана з несприятливим досвідом спілкування дитини у дошкільному закладі. Потрібно з'ясувати конкретні причини негативної самооцінки, отже що на цій підставі можна прогнозувати успішність включення дитини у колектив класу й будувати програму корекції образу «Я» дитини.

ДОДАТОК В

«Адаптированная методика исследования межличностных отношений Р. Жилия»

Цель: исследование сферы межличностных отношений ребенка с окружающими людьми.

Материал: регистрационный лист для индивидуального обследования, протокол для обработки результатов индивидуального обследования, серия сюжетных картинок (11 картинок) и вербальных заданий. Образцы рисунков и регистрационного листа.

Описание методики. Методика позволяет выявить конфликтные зоны у системе межличностных отношений ребенка, давая тем самым возможность воздействовать на эти отношения, влиять на развитие личности ребенка.

Методика является проективной, визуально-вербальной. Полный вариант состоит из 42 заданий, сокращенный (адаптированный) – из 20. Адаптированный вариант позволяет значительно сократить по времени обследование и избежать утомления ребенка. Задания представлены в виде рисунков с кратким текстом, поясняющим изображенную ситуацию, и вопросом к испытуемому, а также словесно-вербальных заданий.

Ребенок, рассматривая рисунки, отвечает на поставленные к ним вопросы, показывает выбранное им для себя место на изображенной картинке, рассказывает, как он повел бы себя у той или иной ситуации, или выбирает один из перечисленных вариантов поведения.

Экспериментатор может сопровождать обследование беседой с ребенком, в ходе которой можно уточнить тот или иной ответ, узнать подробности осуществления ребенком его выборов, выяснить какие-то ситуации из его жизни, узнать о реальном составе семьи, а также поинтересоваться, кто те люди, которые нарисованы, но не обозначены на картинках. В зависимости от задач исследования можно записать порядок, у котором они были названы.

Весь получаемый материал можно разделить на две группы переменных, каждой из которых соответствует определенное количество заданий методики и

номера этих заданий (табл.). Первая группа переменных – отношение к значимым взрослым (родители, воспитатель). Вторая группа переменных – личностные качества, проявляющиеся в различных ситуациях общения.

Таблица 1 Показатели и соответствующие им задания

п/п	Название показателя	№ заданий	Общее кол-во 1 заданий
1	Отношение к матери и отцу, воспринимающимся ребенком как родители	1, 2, 3, 4, 5	5
2	Отношение к воспитателю	3, 5, 12—15	6
3	Любознательность	6, 7, 12—16	7
4	Стремление к общению у больших группах детей	6, 8, 10	3
5	Стремление к лидерству у группах детей	6—10	5
6	Конфликтность, агрессивность	8—11, 17—19	7
7	Реакция на фрустрацию	11, 17—20	5
8	Стремление к уединению, отгороженность	3, 5, 7, 8, 10, 13,14	7

В таблице 1 представлены номера шкал, которые соответствуют ответам на то или иное задание.

Соотнеся полученный ответ с той или иной переменной, экспериментатор вписывает номер выполненного задания в клеточку соответствующей шкалы. Оперировав пятью заданиями методики экспериментатор получает материал для анализа отношений ребенка и родителей. Данные по шкале «любознательность» дают семь заданий (см. табл. 4).

Таблица 2 Номера заданий и соответствующие им шкалы

№ задания	№ соответствующих шкал	№ задания	№ соответствующих шкал
1	1	11	6, 7
2	1	12	2, 3
3	1, 2, 8	13	2, 3, 8
4	1, 8	14	2, 3, 8
5	1, 2, 8	15	3
6	3, 4, 5	16	2, 3
7	3, 5, 8	17	6, 7
8	4, 5, 6, 8	18	6, 7
9	4, 5, 6	19	6, 7
10	4, 5, 6, 8	20	7

В итоге заполнения регистрационного листа экспериментатор получает профиль особенностей системы отношений ребенка и связанных с нею некоторых личностных и поведенческих характеристик испытуемого. Образец заполнения регистрационного листа представлен в таблице.

Проведение обследования. В адаптированном варианте по каждому из предъявляемых рисунков задают определенный вопрос, строго следуя изложенным описаниям. Дополнительно, после выбора, сделанного ребенком, его рекомендуется спросить, кто другие люди, нарисованные, но не обозначенные на картинках. Важно записать порядок, у котором он их называет и показывает, а на тех картинках.

Задания по предъявляемым рисункам

1. Вот стол, за которым сидят разные люди: мама, папа, справа брат с сестрой, слева знакомый им дядя, ближе к нам - мальчик. Покажи или обозначь крестиком, где сидишь ты.

Примечание. Вариант ответа, при котором ребенок выбирает место между родителями, позволяет делать отметку о наличии переменной № 1. Все другие варианты ответа не заносятся у регистрационный лист под № 1.

2. За столом слева сидит мама, справа – папа. Покажи или обозначь крестиком, где сядешь ты.

3. Как ты думаешь, людям нравится, когда им дарят подарки? Решено подарить подарок одному человеку. Кому бы ты хотел, чтобы его подарили? А может быть, тебе все равно?

4. Ты имеешь возможность отправиться у интересную поездку, но там, куда ты едешь, только два свободных места: одно – задля тебя, а второе – задля другого человека. Кого бы ты взял с собой?

5. Тебе и некоторым другим подарили подарки. Кто-то один получил подарок лучше других. Как ты думаешь, кто это? А может быть, тебе все равно?

6. Вы с ребятами из группы идете на прогулку. Покажи, где среди них находишься ты.

7. С кем ты любишь играть? С ребятами из твоей группы? Младше тебя? С ребятами старше тебя, которые вже ходят у школу? (Необходимо выбрать один из возможных вариантов.)

8. Это игровая площадка. Расскажи, что на ней происходит. Покажи, где находишься ты.

9. Вот ребята из твоей группы. Они ссорятся по неизвестной тебе причине. Расскажи, что здесь происходит. Покажи, где ты находишься.

10. Это ребята из твоей группы, они ссорятся из-за какой-то игры. Покажи, где ты находишься.

11. Кто-то из твоей группы толкнул тебя. Ты упал. Что ты будешь делать?

1 вариант (переменная № 6: конфликтность, агрессивность). Ударишь его? Начнешь на него кричать? Вы поссоритесь?

2 вариант (переменная № 7: реакция на фрустрацию). Будешь плакать? Пожалуешься воспитателю?

3 вариант Не скажешь ничего? (Отметка у регистрационном листе не ставится.).

12. Ребята стоят вокруг стола. Воспитатель что-то объясняет. Покажи, где ты находишься.

Примечание. При ответе ребенка, у котором он видит себя максимально приближенно к воспитателю, отметки делаются сразу по двум переменным: отношение к воспитателю и любознательность.

13. Вы с ребятами на прогулке. Воспитатель вам что-то объясняет. Покажи, где ты находишься.

14. Во время прогулки вы расположились на траве. Где будешь ты?

Примечания. Два варианта оценки.

1. Отношение к воспитателю. Если ребенок выбирает место рядом с ним, то ставится отметка по переменной № 2.

2. Стремление к уединению (переменная № 8). По ней ставится отметка, если ребенок выберет себе место у стороне от остальных детей.

При всех остальных вариантах ответа отметка у регистрационном листе не ставится.

15. Дети смотрят интересный спектакль. Все ведут себя по-разному. Покажи, где ты находишься. (Оценивается переменная №3 – любознательность.)

16. Воспитатель что-то показывает на таблице. Покажи, где ты находишься.

Примечание. Оцениваются две переменные: № 2 – отношение к воспитателю; № 3 – любознательность.

17- Один из ребят у твоей группе смеется над тобой. Что ты будешь делать?

Примечание. Три варианта ответов:

1 вариант (переменная № 6 – конфликтность, агрессивность). Будешь обзывать его? Попробуешь ударить?

2 вариант (переменная № 7 - реакция на фрустрацию). Будешь плакать?

3 вариант. Пожмешь плечами? Или сам начнешь смеяться над ним? (Отметка у регистрационном листе не ставится).

18. Один из ребят смеется над твоим другом. Что ты будешь делать? Три варианта ответов (см. предыдущее задание).

19. Кто-то из ребят у группе взял твои фломастеры (игрушку) без твоего разрешения. Что ты будешь делать?

Примечание. Три варианта ответов:

1 вариант (переменная № 7 – реакция на фрустрацию. Будешь плакать? Жаловаться? Кричать?

2 вариант (переменная № 6 – конфликтность, агрессивность). Попытаешься отобрать? Начнешь его бить?

3 вариант. Адекватная реакция на происходящее. (Отметка у регистрационном листе не ставится.)

20. Есть игры, у которых необходимо соревноваться (лото, шашки, «ходилки» - бросаешь кубик и двигаешь фишку и пр.). Представь, что ты начал с кем-то играть у такую игру и два раза подряд проиграл. Вряд ли тебе это понравится. Что ты будешь делать у таком случае?

Примечание. Существует два варианта ответа:

1 вариант (оценивается переменная №7 – реакция на фрустрацию). Будешь плакать? Начнешь злиться?

2 вариант. А может, ничего не скажешь и будешь продолжать играть? (Отметка у регистрационном листе не ставится.)

ДОДАТОК Г

Тест «Два будиночки»

Мета : діагностика міжгрупових і міжособистісних відносин в групі; вимірювання ступеня згуртованості, виявлення соціометричних позицій і внутрішньо групових підсистем.

Вік : для дошкільників і молодших школярів.

Обладнання:

Лист паперу, на якому малюються два будинки. Один зі них більший – червоного кольору, інший менший – чорного кольору. Як правило, даний малюнок не готують заздалегідь, а малюють на очах в дитини чорним й червоним олівцями.

Інструкція:

Дитині кажуть: «Подивись на ці будиночки. Уяви собі, що червоний будиночок належить тобі, у ньому чимало цікавих іграшок, й ти можеш запросити до себе усіх, кого захочеш. А у чорному будинку іграшок нема зовсім. Подумай й скажи, кого б з дітей своєї групи ти запросив би до себе, а кого запросив би у чорний будиночок». На листках записують тих дітей, котрих дитина забирає до себе у червоний будиночок, й тих, кого вона хоче відселити у чорний будиночок.

Аналіз результатів:

Необхідно звернути увагу на те, скільки дітей дитина помістила у червоний будиночок, а скільки у чорний, по співвідношенню до котрих дітей групи зроблений позитивний вибір, а по співвідношенню до кого – негативний. Задля кожної дитини рахується кількість позитивних (кількість балів із знаком «+») й негативних виборів (кількість балів із знаком «-») із сторони інших дітей групи, після від більшого числа віднімають менше й ставлять знак більшого числа.

+ 4 й більш балів – набирають «соціометричні зірки», це зовні привабливі, достатньо впевнені у собі діти, що користуються авторитетом у групі однолітків, вони лідирують у іграх, з ними охоче дружать інші діти.

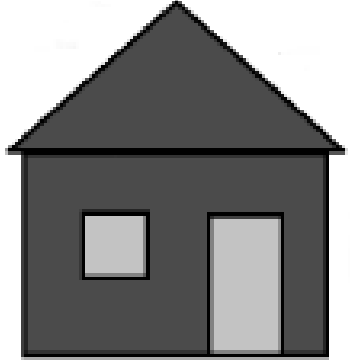
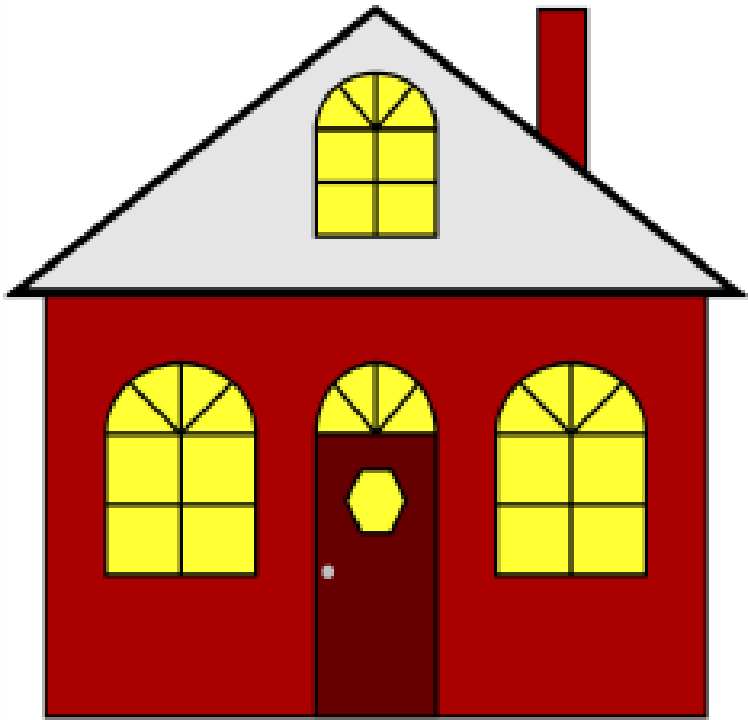
Від + 1 до + 3 балів (виборів із знаком «-» нема) – ці діти надають перевагу іграм й спілкуванню з постійним обмеженим колом друзів (або одним постійним другом), при даному з іншими дітьми вони майже не конфліктують, у своїй маленькій групі можуть бути лідером.

Від – 2 до + 2 балів (сума складається з «+» й «-») – активні, рухливі, достатньо спілкуються з іншими дітьми, проте часто конфліктні діти, вони легко вступають в гру, проте так само легко сваряться й відмовляються гратися, нерідко ображаються й ображають інших, проте легко забувають образи.

0 балів (вибори із знаком «+» із знаком «-» відсутні) – цих дітей просто не помічають, їх наче нема у групі, як правило це тихі, малоактивні діти, що грають наодинці й прагнуть до контактів з однолітками: частіше за все такі результати отримують по співвідношенню до дітей, що нерідко хворіють й тих, хто недавно з'явився у колективі.

- 1 й менше балів – це діти, якими нехтують однолітки, часто вони зовні мало привабливі або мають явно виражені фізичні дефекти: нервозні, занадто конфліктні, негативно поводять себе по співвідношенню до інших дітей.

Особливу увагу необхідно звернути на тих дітей, що Базову кількість дітей помістили у чорний будиночок, залишаючись наодинці або оточуючи себе дорослими. Як правило, це дуже замкнуті діти, що ні з ким не спілкуються чи, навпаки, конфліктують, що встигли посваритися вже із всією групою. Передбачити труднощі в спілкуванні з однолітками у школі в таких дітей можна з більшою імовірністю.

ДОДАТОК Д

Елементи програми психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку

Наведемо приклади занять програми психологічної корекції прив'язаності до матері в дітей дошкільного віку.

Заняття 1. «Знайомство»

Мета. Знайомство учасників групи один з одним, з умовами і правилами роботи. Встановлення контакту між учасниками групи. Створення позитивного настрою і згуртованості групи. Розвиток тактильних відчуттів.

Устаткування. Стільці для всіх учасників, клубок ниток, м'яч, магнітофон, записи зі спокійною і рухомий музикою.

Хід.

Всі учасники групи сідають на стільці в коло.

Ведучий 1. Доброго вечора шановні батьки і діти. Ми раді бачити Вас сьогодні в цьому залі. Сподіваємося, що і Ви отримаєте задоволення від нашої зустрічі.

Ведучий 2. Сьогодні у нас перше з 10 занять, на яких ми будемо говорити і грати, і це нам допоможе краще пізнати і зрозуміти один одного. На наших заняттях ми завжди будемо сидати, як і зараз, в коло, для того, щоб кожна людина бачила всіх учасників. Частина ігор та вправ буде проходити тут в колі, а частина - на килимі, де ми зможемо порухатися.

Ведучий 1. І ще існує кілька правил, які ми повинні виконувати:

Правило № 1. Завжди говорить одна людина (говоримо хором, якщо того вимагають правила гри).

Правило № 2. «Камінь у черевіку». Якщо комусь із вас захочеться щось сказати, коли говорить інша людина, то потрібно сказати: «камінчик в черевіку» і ми вислухаємо цю людину.

Правило № 3. Можна не відповідати на питання, якщо вам цього не хочеться.

Правило № 4. Виконувати домашні завдання

Вправа «Сполучна нитка»

Мета: створення налаштування на роботу, позитивного налаштування і згуртованості групи.

Учасники стають в коло. Ведучий, тримаючи в руках клубок, вітається з усіма і передає клубок сусідові. Той, до кого потрапив клубок, вітає всіх і передає його наступному гравцеві, залишаючи ниточку у себе. І так по колу. Коли клубок повертається до ведучого, всі виявляються «пов'язані» однією ниткою. «Злегка натягніть ниточку і відчуйте, що ми – єдине ціле в цьому світі».

Вправа «Яка рука у сусіда»

Мета: встановлення контакту між учасниками групи, розвиток тактильних відчуттів.

Діти і батьки беруться за руки. Права рука зверху, ліва знизу. У повній тиші відчутти, яка рука (м'яка, тепла, волога, холодна, приємна і т.д.). Кожен промовляє, що він відчуває і відчуває.

Вправа «Знайомство»

Мета: зближення учасників групи.

Діти і батьки сідають в коло. Кожен батько представляє свою дитину і каже, що він любить, що не любить, який у нього характер. Діти підтверджують слова батьків. Те ж саме роблять діти, представляючи своїх батьків.

Вправа «Молекули»

Мета: підвищення згуртованості групи, емоційне і м'язове розслаблення.

Інструкція. Уявімо собі, що всі ми - атоми. Атоми виглядають так: зігнути руки в ліктях і притиснути кисті до плечей. Атоми постійно рухаються і час від часу об'єднуються в молекули. Число атомів в молекулі може бути різноманітне, воно буде визначатися тим числом, яке я назву. Ми всі зараз почнемо швидко рухатися по цій кімнаті, і час від часу я буду називати якесь число, наприклад три. І тоді атоми повинні об'єднуватися в молекули: по три атоми в кожній. Молекули виглядають так: обличчям один до одного, торкаючись один одного передпліччя.

Вправа «Баржа»

Мета: зняття емоційної напруги, розвиток пізнавальних процесів, подолання невпевненості в собі.

Учасники стають в коло і називають слова, перекидаючи при цьому один одному м'яч, тобто «навантажують баржу»: наприклад, всі слова на «н» («ножиці», «нарциси», «нитка» і ін.).

Вправа «Презентація»

Мета: розвиток уміння адекватно висловити свій емоційний стан, підвищення самооцінки.

Кожна дитина по черзі стає в коло і розповідає про свій малюнок. Батьки в ролі глядачів.

Вправа «Гра без правил»

Мета: створення атмосфери прийняття та розуміння, розвиток навичок спілкування, активного слухання, емпатії, вміння безоціночно ставитися один до одного.

Мати і дитина сідають поруч і розмовляють, постійно промовляючи початок запропонованої фрази «Мені подобається, що ти ...» і додаючи до неї своє закінчення. Тим самим виникає позитивний діалог, батько або мати дає дитині, а дитина – батькам «зворотний зв'язок».

Вправа на прийняття себе «Я - Ти»

Мета: формування почуття близькості між мамами і дітьми.

Мама і діти сідають на килим спиною один до одного (попарно). Звучить спокійна музика. Вони повинні відчувати один одного. Потім мати каже «я», дитина – «ти». Батько каже «ти», дитина – «я». І так по черзі.

Вправа «Валіза емоцій».

Більшості з нас не хочеться повторювати помилок, зроблених нашими батьками. Зараз вам випаде можливість з'ясувати, що ж лежить у вашій власній валізі емоцій. Намалюйте три прямокутника. Назвіть перший «Я», другий – «Мій партнер по вихованню» третій – «Дитина». Візьміть ще один листок

паперу і намалюйте, якщо хочете, прямокутники для решти дітей та інших людей, що відіграють важливу роль у вашому житті.

Спочатку просто перерахуйте почуття, які у вашій родині вважалося допустимим зберігати у валізі емоцій, і впишіть їх всередині прямокутника «Я». Потім зовні прямокутника запишіть емоції, які вважалися неприпустимими. Закінчивши зі своїм прямокутником, поміркуйте над валізами емоцій дитини і свого партнера по вихованню дітей. Якщо зумієте, поясніть їм цю процедуру і попросіть заповнити свої прямокутники. Тоді обговорення буде більш цікавим.

Тепер розгляньте валізи емоцій членів своєї сім'ї. Може статися так, що те, що знаходиться всередині вашого прямокутника, у вашого партнера виявилось за його межами. Вражаюче, наскільки часто нас приваблюють партнери, вміст валізи емоцій котрих прямо протилежний нашому. За межами прямокутника виявилися, очевидно, ті емоції, з приводу яких ви найчастіше «стикаєтеся лобами» з дитиною або чоловіком.

Потім за допомогою емоційних склеювань (паличок-виручалочок) проаналізуйте, чи можете ви повернути почуття, що опинилися поза прямокутником, у вихідну форму. Іноді вони безпосередньо відповідають емоціям, які потрапили в прямокутник, а іноді ні. Те ж саме потрібно зробити з емоціями дитини і чоловіка.

Емоційна паличка-виручалочка допоможе нам виокремити, які ж емоції відчувають наші діти і чого вони насправді хочуть. Почуття істинне і те, яке його прикриває, утворюють два кінці цієї палички. Коли поведінка дитини проблематична і коли вона говорить про одні і ті ж почуття знову і знову, а вони при цьому не слабшають і не змінюються, то це означає, що дитина застрягла на фальшивому кінці палички. Її поведінка і очевидні емоції лише прикривають справжні почуття і бажання. Якщо просто назвати справжнє почуття (інший кінець палички) в спокійній, приймаючій манері, то воно може досягти піку і вирішитися в ясне усвідомлення, і тоді буде знайдено безліч варіантів вирішення проблеми.

Немає списку подібних поєднань, вірного на всі випадки життя. У кожної людини емоції зчіплюються, зависаючи на кінцях палички своїм особливим чином, допомагаючи тим самим людині впоратися з труднощами дорослішання. У наступній частині вправи ви повинні записати кожну емоцію прикриття чи тип поведінки (ті почуття і форми поведінки, які потрапили в прямокутник як «хороші») і відповідні їм «погані» емоції, які вам здаються вихідними (інший елемент склейки). Потім підшукайте прийнятний для себе спосіб вираження реального почуття.

Необхідна практика, щоб за поведінкою дитини розгледіти почуття, що лежать в її основі, але нагорода за працю велика. Кожен з нас може пригадати у своєму житті хвилину, коли він раптом відчув, що його зрозуміли. Ця мить не порівнюється ні з чим. І часом нам раптом вдається виявити, що саме приховане почуття сина/дочки і доставляло нам масу проблем, бо воно не вкладалося в наш валізу емоцій.

Вправа для релаксації «Очищення від тривоги»

Сідайте зручніше, закрийте очі і постарайтеся уявити собі все, що я буду говорити...

Давайте зберемо мішок. Покладемо в нього все, що заважає: всі образи, сльози, сварки, смуток, невдачі, розчарування ... Зав'яжемо його і вирушимо в дорогу... Ви вийшли з дому, де ви живете, на широку дорогу ... Шлях ваш далекий, дорога важка, мішок тисне на плечі, втомилися і стали важкими руки, ноги. О-ох! Як хочеться відпочити! Давайте так і зробимо. Знімаємо мішок і лягаємо на землю. Глибоко вдихнемо: вдих (затримати 3 сек), видих (затримати 3 сек) – повторити 3 рази. Дихається легко, рівно глибоко ... Ви відчуваєте, як пахне земля? Свіжий запах трав, аромат квітів наповнює дихання. Земля забирає всю втому, тривоги, образи, наповнює тіло силою, свіжістю ...

Треба йти далі. Вставайте. Підніміть мішок, відчуйте – він став легше ... Ви йдете полем серед квітів, стрекочуть коники, дзижчать бджоли, співають птахи. Прислухайтеся до цих звуків ... Попереду прозорий струмочок. Вода в ньому цілюща, смачна. Ви нахиляєтеся до нього, опускаєте долоні в воду і п'єте

із задоволенням цю чисту і прохолодну воду. Відчуваєте, як вона розтікається приємно по всьому тілу прохолодою. Усередині приємно і свіжо, ви відчуваєте легкість у всьому тілі ... Добре! Увійдіть у воду. Вона приємно пестить ноги, знімає напругу і втому. Ви стрибаєте з камінця на камінець, вам легко і радісно, мішок зовсім не заважає, він став ще легшим ... Різнокольорові бризки розлітаються і блискучими крапельками освіжають обличчя, лоб, щоки, шию, все тіло. Добре-е!

Ви легко перебралися на інший берег. Ніякі перешкоди не страшні! ... На гладкій зеленій травичці стоїть чудовий білий будиночок. Двері відчинені і привітно запрошує вас увійти. Перед вами грубка, можна посушитися. Ви сідаєте поруч з нею і розглядаєте яскраві язички полум'я. Вони весело підстрибують, танцюючи; підморгують вуглинки. Приємне тепло пестить обличчя, руки, тіло, ноги, ... Стає затишно і спокійно. Добрий вогонь забирає всі ваші печалі, втому, смуток ... Подивіться, ваш мішок спорожнів ...

Ви виходите з будиночка. Ви задоволені і заспокоєні. Ви з радістю вдихаєте свіже повітря. Легкий вітерець пестить ваше волосся, обличчя, тіло. Тіло ніби розчиняється в повітрі, стає легким і невагомим. Вам дуже добре. Вітерець наповнює ваш мішок радістю, добром, любов'ю ... Все це багатство ви несете в свій будинок. Поділіться зі своїми дітьми, рідними, друзями. (Пауза не менше 30 сек). Тепер можете відкрити очі і посміхнутися – ви вдома і вас люблять.

Вправа «Вчимося бачити позитивні наміри дитини»

Бачити добрі наміри за сердитими словами або неприємною поведінкою буває досить складно. Ми зазвичай надто тісно взаємодіємо з дітьми, і тому перебуваємо так близько до якої-небудь ситуації, що ми не можемо побачити її чітко: перш ніж вдасться зрозуміти, що до чого, ми вже опиняємося по коліно в багнюці. Нажаль ми не помічаємо, що дуже часто за вчинками дітей стоять абсолютно добрі наміри. Ми чомусь схильні вважати, що дитина робить нам «на зло»... Хоча це не так. Пропонуємо потренуватися у вмінні розгледіти ці добрі наміри за вчинками дитини. Для того щоб потренуватися в умінні

виявляти позитивні наміри і бачити добре налаштування дитини, ознайомтеся зі списком проблем, з якими батькам доводиться стикатися найчастіше. Прочитайте їх, а потім напишіть можливі відповіді, які б відображали ті позитивні наміри, які вам вдалося роздивитися за словами.

Зразок: «Я ненавиджу тебе, коли ти постійно вказуєш мені, що робити!»

Позитивний намір: Ти хочеш сам/сама розпоряджатися собою.

Завдання для вправи: Мені не важливо, небезпечно чи ні. Я хочу піти!

Позитивний намір:

Я зламав замок на твоєму ящику з інструментами, коли хотів взяти інструменти, щоб полагодити велосипед. Позитивний намір:

Я ніколи не буду прибирати у себе в кімнаті! Позитивний намір:

Я нікчемний і дурень! Позитивний намір:

Ти мене тільки лаєш. Позитивний намір:

Ти ніколи мене не слухаєш. Позитивний намір:

Уміння чути позитивне налаштування дитини, як і будь-які інші навички, вимагає практики і терпіння. Щоб стало зрозуміліше, давайте подивимося на відповіді батьків, в яких простежується тенденція ще більше погіршити ситуацію.

Я ненавиджу тебе, коли ти постійно вказуєш мені, що робити! - Ніколи не розмовляй зі мною таким тоном, краще прикуси собі язик.

Мені не важливо, небезпечно чи ні. Я хочу піти! - Ну вже тепер точно ти нікуди не підеш! Відправляйся до себе в кімнату.

Я зламав замок на твоєму ящику, коли хотів узяти інструменти, щоб полагодити велосипед. - Ти що? СКІЛЬКИ разів я тобі говорив: Не торкайся до моїх речей! Ти покараний на два тижні.

Я ніколи не буду прибирати у себе в кімнаті! - Ні, ти будеш це робити. Ти підеш туди зараз же і не вийдеш звідти, поки все не прибереш.

Я нікчемний і дурень! - Ніколи не говори подібних речей про себе самого!

Ти мене тільки лаєш. - Ну подивися, що ти влаштував.

Ти ніколи мене не слухаєш. - Якщо ти будеш розмовляти по-іншому, можливо, я і послухаю тебе.

Нижче дані варіанти відповідей, які діють більш ефективно, бо сприяють спілкуванню та взаєморозумінню між батьками і дитиною.

Я ненавиджу тебе, коли ти постійно вказуєш мені, що робити! - Ти хочеш брати участь у прийнятті рішення. Або: Ти хочеш, щоб я визнала твоє право самому вирішувати багато речей.

Мені не важливо, небезпечно чи ні. Я хочу піти! - Це дійсно має таке велике значення для тебе.

Я зламав замок на твоєму ящику, коли хотів узяти інструменти, щоб полагодити велосипед. - Ти справжній молодець, що наважився сказати мені правду.

Я ніколи не буду прибирати у себе в кімнаті! - Ти хочеш сам вирішувати, що треба робити.

Я нікчемність і дурень! - Ти хотів би іншим разом вчинити інакше.

Ти мене весь час лаєш. - Я занадто тисну на тебе.

Ти ніколи мене не слухаєш. - Ти цінуєш мою увагу.

Вправа «Ярлики»

Дана вправа спрямована на те, щоб батьки, поставивши себе на місце дітей, відчули як воно бути, коли тебе сприймають через призму певної ролі. Батьки об'єднуються в пари. Кожному учаснику психолог одягає на голову «корону» з написами: «Посміхайся мені», «Будь похмурим», «Корчи мені гримаси», «Розмовляй зі мною так, ніби мені 5 років», «Хвали мене», «Кажі, що я нічого не вмію», «Жалій мене », так, щоб батьки не бачили, що на ній написано. Після цього кожній групі дається завдання скласти пазл, але звертатися під час роботи до учасників своєї пари потрібно так, як написано на його «короні». Через 7-10 хвилин всі, не знімаючи «корони», відповідають на запитання:

– Чи сподобалося вам, коли з вами спілкувалися таким чином?

Після того, як всі бажаючі висловилися, психолог пропонує зняти «корони» і вийти зі своїх ролей. Завдання для обговорення.

- Чим в реальному житті можуть бути ці «корони»?
- Як впливає наявність подібних ярликів на спілкування?
- Як часто ми зустрічаємося з ситуаціями навішування ярликів?
- Як дитина реагує на ярлик?
- Як можна змінити уявлення людини про вас?
- Чи легко позбутися ярликів? Як це зробити?

Вправа «Не кричіть на дитину!»

Батьки розбиваються на пари. Один учасник пари повинен стояти і кричати на іншого з якогось придуманого приводу. А інший учасник в свою чергу повинен присісти навпочіпки або стати на коліна, щоб бути набагато меншим зростом і говорити тільки одну фразу: «Я маленький, і я просто хочу, щоб мене любили». Приблизно на третьому повторі цієї фрази той, хто знаходиться на місці дитини, починає плакати. Приходять дуже сильні почуття, часто спогади із власного дитинства. Після цієї вправи кричати на свою дитину стає практично неможливо... Учасники говорять, що вперше дійсно відчули, що відчуває в такі моменти дитина.

Вправа «Маски, які ми носимо»

Люди часто використовують маски при взаємодії з іншими особами. Часто вони це роблять для того, щоб пройти через стресові ситуації. Ми можемо надягати маски і робитись «іншими» коли ми з нашими дітьми, на роботі чи з незнайомими людьми для того, щоб не показувати їм свій внутрішній світ.

Є тисячі масок, які ми носимо, іноді ми їх змінюємо протягом одного дня. Ця вправа призначена для того, щоб допомогти клієнтам почати усвідомлювати ці маски. Вони стануть більш обізнаними про те, що насправді відбувається за масками, чи треба з ними боротись, якщо так, то як це робити в здорових відносинах.

Матеріали. Є безліч способів, які допоможуть клієнтові зробити маски. Простий спосіб полягає у використанні звичайного паперу і маркерів або кольорових олівців. Ви також можете допомогти клієнту зробити маску з пап'є маше, або купити готову маску і дати прикрасити її. Інструкції: Розкажіть клієнтам про природу «масок». Нехай він визначить які з «масок» він носить і чому. Намалюйте овальну форму на аркуші паперу (на весь аркуш). Приклейте або намалюйте очі, ніс і рот на папері, всередині овалу. Напишіть слово “зовнішня” в нижній частині аркушу, щоб ідентифікувати, що цей малюнок буде означати маску, яку клієнт показує іншим.

Попросіть клієнта малювати те, що приходить на думку, коли він показує іншим цю “маску”. Після того як клієнт закінчує малювати “зовнішню” маску, візьміть другий аркуш паперу і намалюйте чи приклейте овал, очі, ніс і рот таким же чином, як ви намалювали для першої маски. У нижній частині аркушу напишіть “внутрішня”, щоб визначити, що цей малюнок буде, тим що насправді відбувається всередині людини, як вона себе відчуває. Попросіть клієнта прикрасити, як він хоче. Коли клієнт зробить обидва малюнки, попросіть його розповісти про малюнки. Обговоріть, що клієнт бачить в них. Запишіть, що він говорить про кожне зображення. Якщо ви хочете щось відмітити безпосередньо на малюнку, запитайте дозволу. Краще робити це олівцем.

Можна вирізати дірочки для очей, рота і приміряти маску на собі.

Рекомендований список запитань:

- 1) Розкажіть про створені малюнки. Як все пройшло?
- 2) Чим малюнки відрізняються? Що в них спільного?
- 3) Що означають для вас вибрані кольори?
- 4) Що ви побачили про себе в процесі створення масок?

Ця вправа сприяє самоприйняттю в цілому і може збільшити готовність клієнта «доторкнутись» до негативних емоцій і показати ці емоції, які можуть бути досить «незручним». Вона може допомогти визначити відмінності між

тим, як клієнт спілкується з оточуючими і тим, що він насправді відчуває. Ця вправа стимулює до обговорення психологічних меж.

«Недитячі заборони»

Вибирається один учасник і сідає на стілець в центрі кола. Всі інші учасники по одному підходять до нього і говорять, що вони йому забороняють робити, – те, що учасники найчастіше говорять своїй дитині. При цьому стрічкою зав'язують ту частину тіла, якої стосується заборона. Наприклад: «Не кричи!» – зав'язується рот, «Не бігай» – зав'язуються ноги і т.д.

Після того як висловляться всі учасники, тому, котрий сидить, пропонується встати. Так як він не зможе встати, то його потрібно розв'язати. Для цього кожен учасник підходить до стрічки, яку зав'язав, і знімає заборону і при цьому говорить, що робити можна. Таким чином, суть заборони залишається. Наприклад: «Не кричи – говори спокійно».

Рефлексія учасника, який грав роль дитини:

- Що ви відчували, коли «батьки» сковували, обмежували вашу свободу?
- Обмеження руху якої частини тіла ви відчули найбільш гостро?
- Які почуття були у вас, коли вам запропонували встати?
- Що хотілося розв'язати в першу чергу?
- Що ви відчуваєте зараз?

Рефлексія учасників, які грали роль дорослого:

- Що ви відчували, коли бачили нерухому дитину?
- Що вам хотілося зробити?
- Чи легко знайти слова, що дозволяють переформулювати заборону?
- Що ви відчуваєте зараз?